

Univerzita Karlova v Praze

Přírodovědecká fakulta

Studijní program: Demografie

Studijní obor: Demografie s ekonomikou

Jiří Ruml

Demografická dividend – možné souvislosti věkové struktury a ekonomického růstu

Demographic dividend – possible relationship between age structure and economic growth

Bakalářská práce

Vedoucí bakalářské práce: RNDr. Klára Hulíková Tesárková, Ph.D.

Praha, 2013

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem závěrečnou práci zpracoval samostatně a že jsem uvedl všechny použité informační zdroje a literaturu. Tato práce ani její podstatná část nebyla předložena k získání jiného nebo stejného akademického titulu.

V Praze, 16.8.2013

Podpis

Poděkování:

Rád bych poděkoval RNDr. Kláře Hulíkové Tesárkové, Ph.D. za odborné vedení, trpělivost a ochotu, kterou mi v průběhu zpracování bakalářské práce věnovala.

Abstrakt

Cílem této práce je popsat demografickou dividendu jako možnost využití změn ve věkové struktuře obyvatelstva k hospodářskému růstu a vyjmenovat nejdůležitější podmínky a opatření, které jsou pro úspěšné využití demografické dividendy nezbytné. V práci jsou nejprve představeny základní názorové proudy vlivu populačních změn na ekonomický růst. Následuje stručný popis průběhu demografické revoluce a změn ve věkové struktuře, které tento proces způsobuje. Dále je v práci uvedena základní charakteristika demografické dividendy a její jednotlivé složky ovlivňující ekonomický růst. Na závěr se práce zabývá významem politického prostředí pro využití demografické dividendy. Analýza je provedena na třech skupinách zemí, na státech východní Asie, Latinské Ameriky a subsaharské Afriky.

klíčová slova: demografická dividenda, demografická revoluce, věková struktura obyvatelstva, hospodářský růst

Abstract

The goal of this paper is to describe the demographic dividend as a possibility of using changes in the age structure of the population for economic growth and to list the most important conditions and measures which are necessary for the successful use of demographic dividend. The paper first presents the basic thoughts how the changes in population impact economic growth. Followed by a brief description of the demographic revolution and changes in the age structure of the population, which cause this process. The study also includes the basic characteristic of the demographic dividend and its individual components affecting economic growth. To conclude, the work deals with the significance of the political environment to realizing the demographic dividend. The analysis is done on three groups of countries, Eastern Asia, Latin America and sub-Saharan Africa.

Keywords: demographic dividend, demographic revolution, age structure of the population, economic growth

Obsah

1 Úvod	8
1.1 Téma a cíle práce	8
1.2 Struktura práce	9
2 Názorové proudy vlivu populačních změn na ekonomický rozvoj	10
2.1 Malthusova populační teorie	10
2.2 Pesimistická teorie	11
2.3 Optimistická teorie	11
2.4 Neutrální teorie	12
2.5 Význam věkové struktury při posuzování vlivu demografických změn na hospodářský růst	12
3 Demografická revoluce	15
3.1 Teorie demografické revoluce	15
3.2 Stádia demografické revoluce	16
3.2.1 První fáze demografické revoluce	16
3.2.2 Druhá fáze demografické revoluce	18
3.2.3 Třetí fáze demografické revoluce	19
3.2.4 Čtvrtá fáze demografické revoluce	20
3.3 Změny ve věkové struktuře obyvatelstva	20
4 Demografická dividendy	22
4.1 Zvýšení nabídky práce	22
4.2 Rostoucí míra úspor	23
4.3 Lidský kapitál	23
5 Význam politického prostředí pro úspěšné využití přínosů demografické dividendy	25
5.1 Velký význam dobrého zdravotního stavu obyvatelstva	25
5.2 Význam vzdělání	26
5.3 Efektivně fungující vláda	26
5.4 Ekonomické podmínky	27

5.5	Časová omezenost demografické dividendy	27
6	Případové studie	28
6.1	Země asijských tygrů	28
6.1.1	Demografická revoluce v zemích asijských tygrů	28
6.1.2	Podstatné faktory úspěšného využití demografické dividendy asijskými tygry	32
6.2	Země Latinské Ameriky	33
6.2.1	Demografický přechod v Latinské Americe	33
6.2.2	Zhodnocení využití potenciálních přínosů demografické divi- dendy zeměmi Latinské Ameriky	37
6.3	Subsaharská Afrika	38
6.3.1	Nutné podmínky pro nastartování demografické dividendy . .	38
6.3.2	Problémy a výzvy zemí subsaharské Afriky	39
7	Závěr	42

Seznam obrázků

2.1	Malthusova populační teorie	11
2.2	Teorie životního cyklu Franca Modiglianiho	14
3.1	Typy demografické revoluce podle Z.Pavlíka	17
3.2	Fáze demografické transformace	18
6.1	Průběh demografické revoluce ve východní Asii	30
6.2	Průběh demografické revoluce v Jižní Koreji	30
6.3	Pohlavně-věková struktura obyvatel východní Asie a Jižní Koreje (relativní vyjádření) v letech 1950, 1970, 1990, 2010	31
6.4	Porovnání vývoje indexu ekonomického zatížení a HDP na obyvatele v Jižní Koreji v letech 1960–2010	33
6.5	Průběh demografické revoluce v zemích Latinské Ameriky a Karibiku	34
6.6	Pohlavně-věková struktura obyvatel Bolívie a Brazílie (relativní vyjádření) v letech 1990, 2010, 2030	35
6.7	Průběh demografické revoluce v Mexiku	36
6.8	Index ekonomického zatížení v Africe v roce 2011	38
6.9	Pohlavně-věková struktura obyvatel Somálska a Jihoafrické republiky (relativní vyjádření) v letech 1990, 2010, 2030	40

Kapitola 1

Úvod

Otázkou, zda existují nějaké souvislosti mezi demografickými změnami a hospodářským rozvojem se ekonomové a demografové zabývali po celá desetiletí. Během této doby vzniklo mnoho teorií, které populačnímu růstu přisuzovaly buď pozitivní či negativní účinky. Po nějaké době převládl názor, že mezi demografickým a ekonomickým růstem žádný významný vztah není. Nicméně problémem těchto teorií je skutečnost, že kladly důraz pouze na růst populace jako celku a vůbec nebraly v potaz věkovou strukturu obyvatelstva. Ta je ovšem při posuzování vlivu demografických změn na ekonomický rozvoj zcela zásadní. Jako příklad mohou sloužit země tzv. asijských tygrů, které změny ve věkové struktuře využily k výraznému hospodářskému rozvoji [Bloom, Canning a Sevilla, 2003]

1.1 Téma a cíle práce

Tato práce se věnuje právě analýze vlivu věkové struktury na ekonomický růst a rozebírá možnost využití věkové struktury k zajištění přínosů demografické dividendy. Těmito přínosy rozumíme především zrychlený ekonomický růst, který vyplývá z poklesu úmrtnosti a plodnosti v dané zemi a následné změny ve věkové struktuře obyvatelstva [Gribble a Bremner, 2012b]. Je důležité zdůraznit, že přínosy demografické dividendy nejsou automatické a jedná se pouze o potenciální možnost. K úspěšnému využití demografické dividendy k hospodářskému rozvoji je zapotřebí vhodná kombinace státních politik a opatření, která zajistí optimální podmínky. O pravdivosti tohoto tvrzení svědčí fakt, že ne všude na světě se podařilo potenciálních přínosů demografické dividendy využít [Bloom, Canning a Sevilla, 2003].

Cílem této práce je popsat základní princip vzniku demografické dividendy a objasnit jakými mechanismy demografická dividendy podporuje hospodářský růst. Dále se práce snaží vyjmenovat nejdůležitější podmínky a opatření, které jsou pro úspěšné využití demografické dividendy nezbytné. Analýza je provedena na třech skupinách zemí, které jsou v souvislosti s demografickou dividendou často zmiňovány. První skupinou jsou země tzv. asijských tygrů, těmito zemím se v nedávné minulosti podařilo demografické dividendy úspěšně využít. To se nedá tak úplně říci o druhé skupině zemí, kterou jsou státy Latinské Ameriky. I přes velmi příznivé demografické pod-

mínky vzniklé během demografické revoluce se v těchto zemích nepodařilo přínosů demografické dividendy plně využít. Poslední skupinou jsou země subsaharské Afriky. Tyto země mají možnost využití demografické dividendy ještě stále před sebou. Tato práce si klade za cíl analyzovat jednotlivé důvody, které v zemích asijských tygrů a Latinské Ameriky měly vliv na to, zda byla demografická dividendy úspěšná či nikoliv. Na základě zkušeností z těchto zemí se práce dále snaží odhadnout budoucí úspěch či neúspěch demografické dividendy v zemích subsaharské Afriky

1.2 Struktura práce

V úvodu se práce zabývá již zmiňovanými názorovými proudy vlivu populačních změn na ekonomický růst. Nejprve je stručně charakterizována Malthusova populační teorie, poté následuje popis teorie pesimistické, optimistické a neutrální. Na konci této kapitoly se práce podrobněji zabývá teoretickým významem věkové struktury při posuzování vlivu demografických změn na hospodářský rozvoj.

V kapitole číslo 3 se práce věnuje průběhu demografické revoluce, která způsobuje výrazné změny ve věkové struktuře obyvatelstva nezbytné pro úspěšné využití demografické dividendy. Nejdříve je teorii demografické revoluce stručně představena a poté jsou rozebírána jednotlivá stadia jejího průběhu. Následuje popis zmiňovaných změn ve věkové struktuře způsobený procesem demografické revoluce. V další kapitole se práce snaží představit základní mechanismy demografické dividendy, kterými dochází k hospodářskému rozvoji. Následuje kapitola zabývající se významem politického prostředí, které je pro úspěšné využití demografické dividendy zásadní. Poslední kapitola je věnována již zmíněným případovým studiím. Nejprve je v práci vždy stručně popsán průběh demografické revoluce v daných skupinách států a poté jsou analyzovány jednotlivé důvody, které měly nebo v budoucnu mohou mít vliv na úspěch či neúspěch využití demografické dividendy.

Kapitola 2

Názorové proudy vlivu populačních změn na ekonomický rozvoj

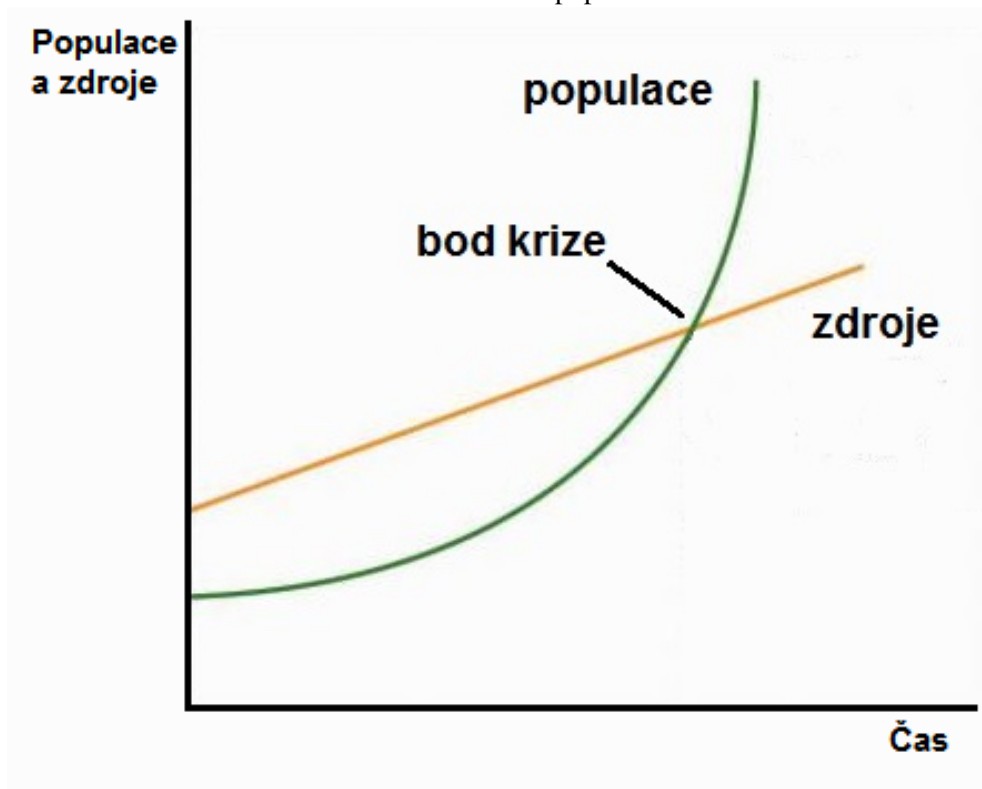
Mezi demografy a ekonomy stále dochází k diskuzím jaké důsledky mohou mít demografické změny na ekonomický rozvoj. Jako jeden z prvních se touto otázkou zabýval anglický protestantský farář Thomas Robert Malthus [Malthus, 1798]. Ve své práci z roku 1798, kterou nazval Esej o principu populace, vidí možné problémy, ve stále rychlejším populačním růstu nekorespondujícím s růstem potravin [Holman, 2005, s. 63]. Na Malthusův postoj navazuje tzv. pesimistická teorie, která vnímá populační růst jako ekonomickou brzdu. Opačné názory mají zastánci optimistické teorie, kteří v něm naopak shledávají možnost k ekonomickému rozvoji. Podle neutrální teorie není mezi ekonomickým a demografickým růstem žádný významný vztah.

2.1 Malthusova populační teorie

Thomas Malthus ve své populační teorii vychází ze dvou hlavních předpokladů, prvním je pud potravní a druhým pud rozmnožovací. Na jejich základě vyvozuje, že nekontrolovaná populace narůstá geometrickou řadou, zatímco zdroje obživy rostou řadou aritmetickou [Malthus, 1798]. V průběhu času tedy nastane okamžik, kdy množství zdrojů přestane lidstvu stačit (viz. Obrázek 2.1). V tuto chvíli podle Malthuse vypuknou války o potraviny, nemoci a epidemie, které povedou k dramatickému snížení počtu obyvatel. Tento pokles umožní další fungování systému do doby, kdy potávka po potravinách opět převýší nabídku. Jediný způsob řešení tohoto problému viděl Malthus v tzv. morální sebekontrolě, která zahrnuje omezování porodnosti, odklad sňatků či růst vzdělanosti obyvatelstva [Malthus, 1798].

Thomas Malthus nicméně ve své práci opomněl důležitý fakt, a tím je technologický pokrok. Jeho závěry ohledně vyčerpání zdrojů lidstva se tak již v 19. století prokázaly jako mylné. I přesto jsou Maltusovy teorie velmi významné, inspirovaly například Davida Ricarda, Alfreda R. Wallace či Charlese Darwina a staly se součástí klasické ekonomie [Jones, 2002].

Obrázek 2.1: Malthusova populační teorie

2.2 Pesimistická teorie

Jak již bylo řečeno, pesimistická teorie z Malthusových myšlenek vychází. Největší rozkvět zaznamenala ve 40. letech 20. století, tedy v době, kdy se počet obyvatel světa razantně zvyšoval. Tato skutečnost vyvolávala obavy z nedostatku potravin a neschopnosti uspokojit poptávku rostoucí populace. Pesimisté proto zdůrazňovali nutnost aplikace populačních programů, ve snaze snížit populační růst a zabránit tak vyčerpání zdrojů lidstva. Vyšší počet obyvatel se také rovná vyššímu ředění kapitálu mezi obyvatele [Thakur, 2012, s. 6]. To má mimo jiné vliv na pokles jejich životního standardu. Mezi zastánce této teorie patří například Paul Erlich, který ve své práci varuje před hrozícími hladomory v počátku 70. let [Ehrlich, 1995].

Pesimistická teorie začala ustupovat do pozadí počátkem 80. let, kdy se začal klást větší důraz na technologický pokrok a na akumulaci lidského kapitálu. Také se při posuzování dopadů populačního růstu začala dávat přednost delšímu časovému horizontu, ve kterém se mnohé krátkodobé dopady populačního růstu vyrovnají [Bloom, Canning a Sevilla, 2003].

2.3 Optimistická teorie

Vyvrátit pesimickou teorii se snaží zastánci teorie optimistické, mezi něž patří například držitel Nobelovy ceny Simon Kuznetz či Julia L. Simon. Na základě vývoje posledních let Simon tvrdí, že různé problémy lidstva bychom měli uvítat jako výzvu, protože jsou motorem pokroku a zlepšení životní úrovně: „Větší počet lidí a vyšší příjem způsobují, že zdroje se krátkodobě stávají vzác-

nějšími. Vyšší vzácnost vyvolává růst ceny. Vyšší ceny představují pro investory a podnikatele příležitost a pobídku k hledání řešení. Mnoho jich v tomto hledání neuspěje a náklady ponesou sami. Ve svobodné společnosti se ale řešení nakonec najdou. A z dlouhodobého hlediska jsme na tom díky novým objevům lépe, než kdyby se problémy nikdy nevyskytly. To znamená, že ceny jsou nakonec nižší než v době, kdy se ještě neprojevila vyšší vzácnost.” [Simon, 2006, s. 77]

Podobně uvažuje i Simon Kuznetz, který s rostoucím počtem obyvatel vidí i možnost využít výhody rostoucích výnosů z rozsahu. Optimisté nicméně při své analýze používají spíše širší pohled, z kterého explicitně nevyplynou pozitivní dopady populačního růstu na ekonomický růst. Z tohoto důvodu se i od této teorie začalo v 80. letech 20. století pomalu upouštět a byla nahrazena teorií neutrální, která dodnes zaujímá v populační debatě dominantní místo [Bloom, Canning a Sevilla, 2003, s. 15-16].

2.4 Neutrální teorie

Podle neutrální teorie je mezi populačním a ekonomickým růstem minimální statistická korelace. Výraznější jsou v tomto vztahu faktory jako velikost země, otevřenost ekonomiky, dosažené vzdělání obyvatelstva či kvalita institucí. Základem neutrální teorie se stala studie Allena Kelleyho, který svou teorii staví na třech poznatcích. Prvním je fakt, že vyčerpávání zdrojů není ovlivněno populačním růstem, ale je závislé na technologii a efektivitě tržní alokace. Dále se nikdy nepodařilo potvrdit negativní dopad populačního růstu na úspory a ani obava přívrženců pesimistické teorie o nedostatečné akumulaci fyzického kapitálu [Birdsall, Kelley, Sinding, 2003]. Z této teorie dnes vychází mnoho vyspělých hospodářských politik a také řada hospodářských programů v rozvojových státech [Bloom, Canning a Sevilla, 2003].

2.5 Význam věkové struktury při posuzování vlivu demografických změn na hospodářský růst

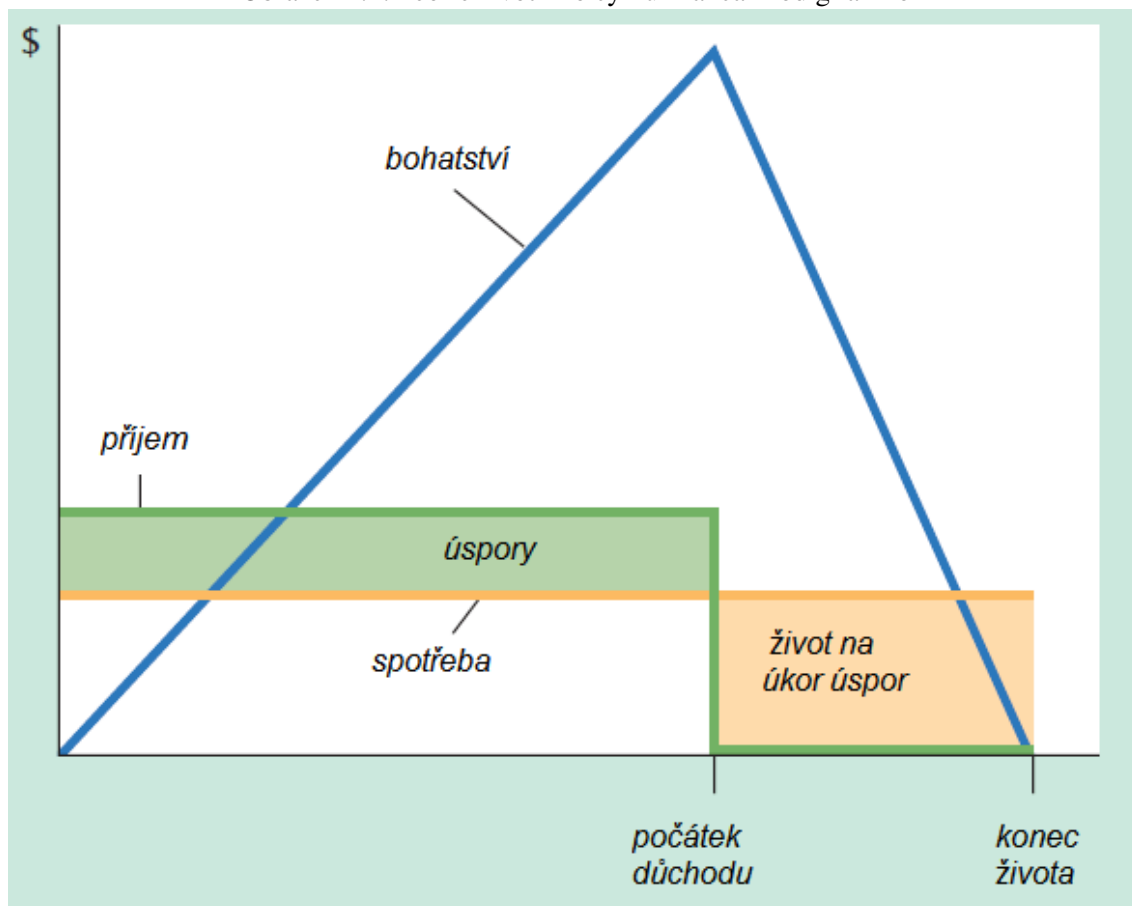
Všechny zmíněné teorie se při posuzování demografických vlivů na hospodářský rozvoj zabývají primárně velikostí populace a jejím růstem. Dochází tak k opomenutí velmi významné proměnné, a to věkové struktury populace. Rozložení obyvatelstva mezi různé věkové skupiny je ovšem pro analýzu vlivu demografických změn na hospodářský růst velmi důležité, protože lidé se z ekonomického hlediska chovají v různých fázích života odlišně. Dětská složka, která nejčastěji zahrnuje děti ve věku 0–14 let, vyžaduje značnou péči a prakticky jen čerpá zdroje společnosti. Tato složka je tak závislá na podpoře lidí z ostatních věkových skupin, především lidí v produktivním věku. V produktivním věku mají lidé možnost pracovat a jejich plat se významně podílí na jejich příjmech [Bloom, Canning a Sevilla, 2003, s. 20–23].

Rozdílným chováním lidí v různých fázích života se zabýval italský ekonom Franco Modigliani. Ve své Teorii životního cyklu uvažuje, že spotřeba je během života konstantní [Mankiw, 2009, s. 447–451]. Pro dětskou složku je tedy typické, že spotřebuje více než vydělá, zatímco v produktivním věku příjem převyšuje spotřebu. Proto člověk v dětství spotřebovává část svého budoucího

příjmu a v poproduktivním věku dochází ke kompenzaci nižších příjmů skrze úspory viz. Obrázek 2.2. Tento mikroekonomický model má velký vliv na ekonomiku jako celek. Na základě této teorie je zřejmé, že v zemích s vysokým procentem dětí v předproduktivním věku dochází k vyčerpávání značného množství zdrojů a zpomalování ekonomického růstu země. Na druhou stranu vysoký počet pracujících v produktivním věku může v zemi urychlit hospodářský rozvoj.

V následující kapitole bude vysvětlen proces demografické revoluce, při které dochází ke změně ve věkové struktuře obyvatelstva. Změna se odvíjí od konkrétního průběhu demografické transformace v dané zemi, proto i potenciální možnosti využití demografické dividendy, které z ní vznikají se v různých zemích liší. Velikost změny věkové struktury závisí především na časové mezeře mezi poklesem úmrtnosti a plodnosti, při které dochází k výraznému růstu počtu narozených dětí. Základní mechanismy vzniku demografické dividendy, při které se tyto početné generace dětí přesunou do produktivního věku, jsou popsány v kapitole 4. Nicméně ani vysoký podíl populace v produktivním věku není zárukou úspěšného využití demografické dividendy k ekonomickému růstu. K využití přínosů ze změn ve věkové struktuře je dále zapotřebí optimální kombinace státních politik a opatření, které budou blíže přiblíženy v kapitole 5 [Bloom, Canning a Sevilla, 2003].

Obrázek 2.2: Teorie životního cyklu Franca Modiglianiho

Zdroj: Mankiw, N. Principles of microeconomics. 5th ed.

Kapitola 3

Demografická revoluce

Demografická revoluce nebo také demografický přechod či demografická transformace způsobuje výrazné změny ve věkové struktuře obyvatelstva. Její podrobný popis by zabral několik desítek stran a byl by výrazně nad rámec této práce. Z tohoto důvodu je v úvodu kapitoly uvedena pouze základní charakteristika a dva nejznámější způsoby dělení podle typu demografické transformace, a to podle českého demografa Zdeňka Pavlíka a francouzského demografa J. C. Chesnaise. V další části je stručně popsán model demografického přechodu rozdělený do čtyř fází, který dobře vystihuje změny ve věkové struktuře obyvatelstva, které jsou nezbytné pro úspěšné využití přínosů demografické dividendy.

3.1 Teorie demografické revoluce

S teorií demografického přechodu se setkáváme již od 30. let 20. století, jako první se jí ve svých pracích věnoval francouzský demograf A. Landry. Na něj postupně navázali například F. W. Notestein, který ji nazýval demografickým přechodem, či americký demograf W. S. Thompson. Demografická revoluce je v podstatě historický proces, během kterého dochází ke změnám v reprodukčním chování populace. Jedná se o přechod od extenzivního charakteru demografické reprodukce k intenzivnímu [Vystoupil, 2004]. Definicí demografické revoluce existuje celá řada, níže je uvedena například definice profesora Zdeňka Pavlíka.

„Demografickou revoluci je možno co nejstručněji charakterizovat jako převratnou a v celé historii lidstva ojedinělou přeměnu charakteru demografické reprodukce, která je ve svém výsledku nejzřetelněji patrná ve změnách v úrovni úmrtnosti, porodnosti a ve věkové struktuře jednotlivých populací.“ [Pavlík a kol., 1986, s. 510]

V průběhu demografické revoluce dochází k poklesu hrubé míry úmrtnosti, a to až z 25—30 ‰ na méně než 15 ‰, a také k snížení hrubé míry porodnosti z 45—50 ‰ na méně než 20 ‰. Současně prudce klesá kojenecká úmrtnost a prodlužuje se naděje dožití z 25—30 let až na úroveň kolem 70 let [Vystoupil, 2004, s. 104]. Podrobnější popis procesů snižování úmrtnosti a porodnosti je uveden v následující části.

Demografická revoluce neprobíhá ve všech zemích stejně, liší se jednak čas nástupu, tak její průběh. Profesor Zdeněk Pavlík uvažuje průběh demografické revoluce ve dvou fázích a na jejich základě rozdělil státy do tří skupin. První skupinou je tzv. francouzský typ, který je charakterizován téměř současným poklesem hrubé míry úmrtnosti a porodnosti. Jelikož je pokles v obou fázích podobný, nedochází k výraznějšímu početnímu růstu obyvatel. K značnému růstu dochází v zemích tzv. anglického typu, kde v prvním období hrubá míra plodnosti neklesá, ovšem v druhém období je pokles velmi rychlý. Posledním typem je tzv. japonsko-mexický typ, kam řadíme především rozvojové země, kde demografická revoluce nedávno proběhla, nebo dokonce právě probíhá. Z tohoto důvodu je dnes častěji nazýván jako typ rozvojových zemí. Zde v první fázi díky zlepšení zdravotní péče dochází dokonce k růstu hrubé míry porodnosti. Důsledkem je výrazně větší růst obyvatelstva než v zemích anglického typu viz Obrázek 3.1 [Pavlík a kol., 1986].

Na tři skupiny podle průběhu demografického přechodu rozdělil státy také francouzský demograf J. C. Chesnais, konkrétně se jedná o evropský typ, imigrační státy a rozvojové státy [Chesnais, 1998]. V zemích evropského typu trvá transformace 90 až 150 let a dochází pouze k malému populačnímu růstu, zatímco v rozvojových zemích je doba transformace výrazně kratší a populační růst je vysoký. Jak vyplývá z názvu, v imigračních státech je demografická revoluce výrazně ovlivněna vysokou mírou migrace. Typickým příkladem země imigračního typu jsou Spojené Státy Americké. Oba tyto přístupy zaznamenávají podobnou charakteristiku, že čím později dojde v dané zemi k nástupu demografické transformace, tím je její průběh kratší [Pavlík a kol., 1986, Chesnais, 1998].

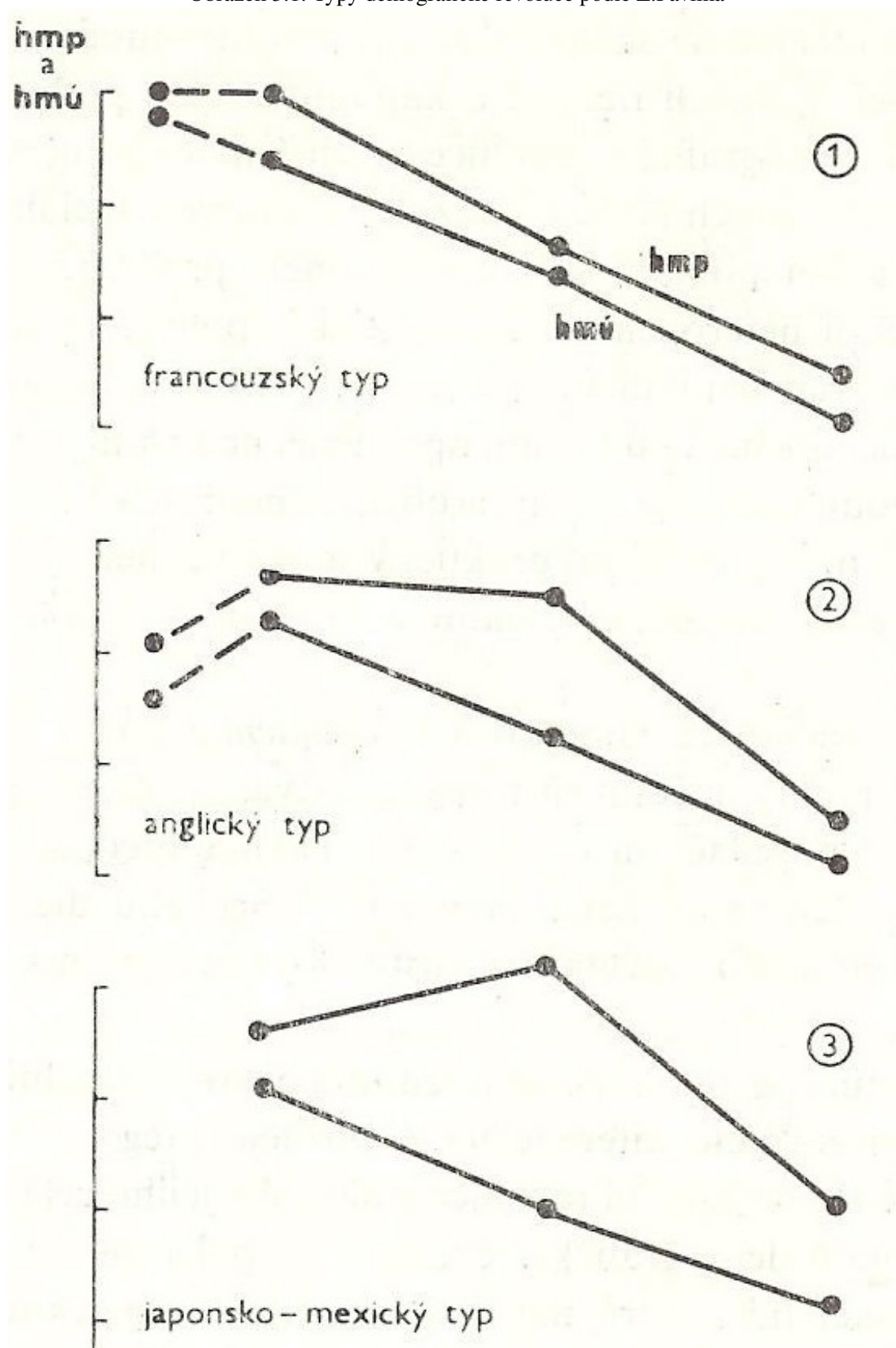
3.2 Stádia demografické revoluce

Jak již bylo řečeno, průběh demografické revoluce bude popsán na modelu složeném ze čtyř fází, který je pro účely této práce nejvhodnější. Na obrázku 3.2 můžeme vidět vysoký přirozený přírůstek, který vzniká rozdílem mezi hrubou mírou úmrtnosti a porodnosti. Tento přírůstek dává vznik již zmiňovaným početným generacím, které mohou výrazně ovlivnit hospodářský vývoj.

3.2.1 První fáze demografické revoluce

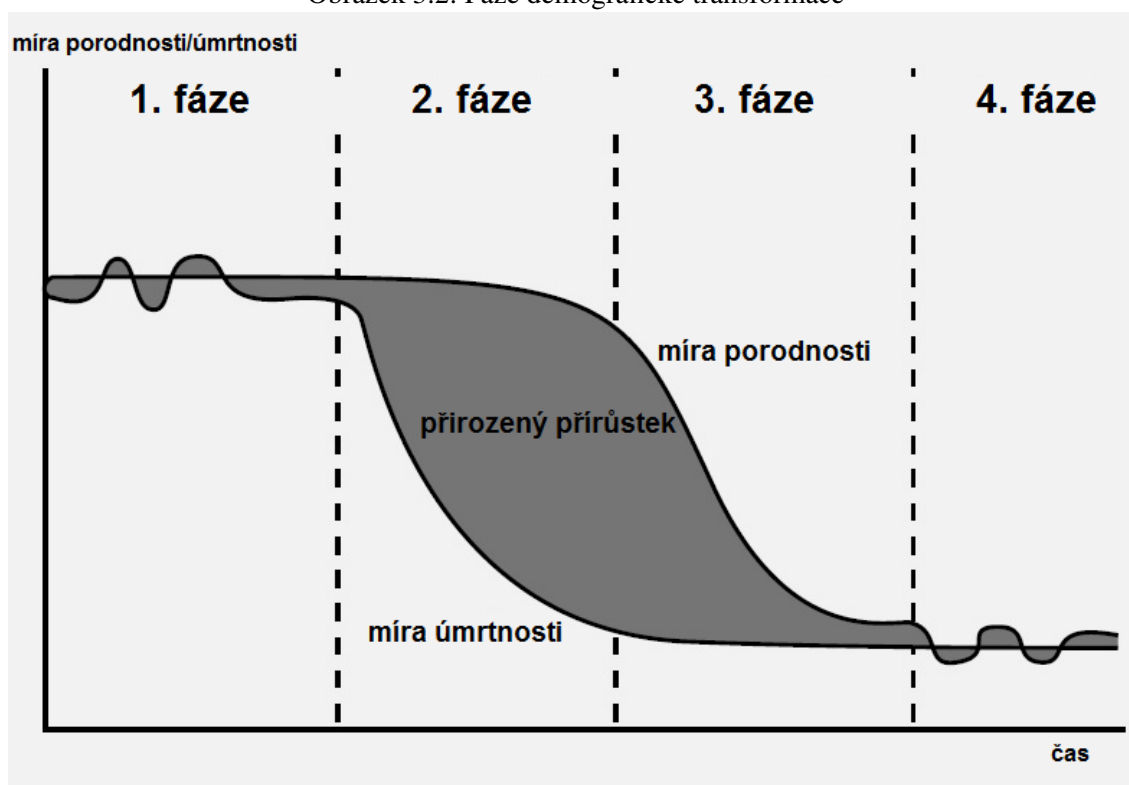
První fáze demografické revoluce vystihuje převážnou část historie lidstva, tzv. „starý režim“. Toto období je charakteristické vysokými a vysoce fluktuujícími mírami úmrtnosti a porodnosti a velmi pomalým zvyšováním počtu obyvatel. Podle odhadů se populační růst mezi lety 500 až 1500 pohyboval okolo jednoho promile za rok [Galor a Weil, 2000]. Naděje dožití se pohybovala okolo 30 let a úhrnná plodnost převyšovala čtyři děti na jednu ženu. Ke zvýšení naděje dožití v tomto období docházelo jen ojediněle, a to v období s nízkým výskytem epidemií či v období bez sociálních a ekonomických problémů [Livi-Bacci, 2003, s. 179-183]. Tato fáze odpovídá již zmíněnému Malthusiánskému modelu, kde jsou změny velikosti populace ovlivňovány množstvím dostupné potravy, sociální a zdravotní situací v zemi [Malthus, 1798].

Obrázek 3.1: Typy demografické revoluce podle Z.Pavlíka

Zdroj: Pavlík a kol., 1986, s. 511, převzato

Obrázek 3.2: Fáze demografické transformace

Zdroj: Population Reference Bureau, 2004, převzato, vlastní překlad

3.2.2 Druhá fáze demografické revoluce

Druhá fáze demografické revoluce je z historického hlediska takřka přelomová. Dochází v ní k rapidnímu snižování měr úmrtnosti, při zachování stávajících měr porodnosti¹, což má, především v rozvojových zemích, za následek velmi vysoký přirozený přírůstek [Dahan a Tsiddon, 1998]. Počátky druhé fáze demografické revoluce můžeme hledat ve Francii mezi lety 1780 až 1785 a postupně docházelo k jejímu rozšíření po celé Evropě. Na snižování úmrtnosti během druhé fáze demografické revoluce má vliv hned několik faktorů. Jedním z hlavních je velký posun v oblasti výživy, ať se jedná o zvýšení kvality potravy i jejího množství. Tento posun je spojen především s pokroky v oblasti zemědělství [Haggett, 2001]. Lepší stravovací podmínky společně se zlepšením hygienické situace mají za následek zlepšení zdravotního stavu obyvatelstva a také menší počet úmrtí. Zdravotní stav obyvatel byl také podpořen významnými pokroky v oblasti medicíny. Již koncem 18. století došlo například k vymýcení moru a roku 1798 objevil anglický lékař Edward Jenner vakcínu proti pravým neštovicím. Postupně také docházelo ke zlepšení v léčbě nemocí jako tuberkulóza či malárie. Mezi největší pokroky v oblasti medicíny patří bezesporu také objev penicilinu a postupné zavedení léčby antibiotiky. Na snížení úmrtnosti se také velkou měrou podepsala poměrně stabilnější politická situace, která znamenala méně válek či jiných konfliktů [Haggett, 2001].

¹ V některých zemích mohou míry porodnosti dokonce růst, což vede k ještě větším přirozeným přírůstkům

V souvislosti s poklesem úmrtnosti je druhá fáze demografické revoluce někdy též spojována s pojmem epidemiologický přechod. Tento pojem zavedl v roce 1971 Abdel R. Omran a jedná se o obecný model vysvětlující změny ve struktuře úmrtnosti podle příčin úmrtí. Během druhé fáze demografického přechodu dochází k nahrazování epidemií infekčních a parazitních chorob chorobami degenerativními, což má za následek snižování úmrtnosti v dětském věku a její posun do starších věkových kategorií. Infekční choroby postihují především dětskou složku obyvatelstva, proto jejich pokles má největší dopad na snížení kojenecké úmrtnosti a obecně úmrtnosti v dětském věku. Nižší úmrtnost v dětském věku znamená vyšší zastoupení dětské složky v populaci a tedy nižší věkový průměr populace [Omran, 1971].

Před druhou světovou válkou byl epidemiologický přechod iniciován především růstem životní úrovně a zlepšením v oblasti výživy než pokrokem v lékařství. V méně vyspělých zemích se většinou projevil až po druhé světové válce a je spojen s pokroky v medicíně, zlepšením zdravotní péče či se zavedením programů na snižování úmrtnosti [Haggett, 2001]. Abdel R. Omran, vzhledem k odlišnosti v rychlosti a průběhu, identifikoval tři základní modely epidemiologického přechodu. Prvním je tzv. classical western model (klasický západní), který odpovídá například situaci ve Švédsku či Anglii. Dále uvažoval akcelerované formy západního modelu, jako příklad zde může sloužit Japonsko. Posledním je tzv. delayed model (zpožděný), tento model je charakteristický pro již zmíněné rozvojové země [Robine, 2003, Omran, 1971].

3.2.3 Třetí fáze demografické revoluce

Během třetí fáze demografické transformace stále dochází k poklesu úmrtnosti, ovšem tento pokles již není tak razantní jako při fázi druhé. Hlavním rozdílem je zde výrazný pokles plodnosti, která klesá až na úroveň prosté reprodukce (tj. dosažení hranice 2,1 dětí na 1 ženu) nebo dokonce pod ní, z těchto důvodů dochází také k menšímu přirozenému přírůstku. Podle klasické teorie demografické revoluce jsou hlavními spouštěcími mechanismy třetí fáze obecně modernizace společnosti a socioekonomický pokrok, tedy například tovární výroba či urbanizace [Hirschman, 2001].

Mnoho demografů chápe třetí fázi demografického přechodu jako reakci na fázi druhou, tedy že snížení porodnosti je vyvoláno nižší úmrtností a rostoucím počtem obyvatel. Tato myšlenka vychází z logického faktu, že prudký populační růst je dlouhodobě neudržitelný, populace tak po snížení úmrtnosti hledá jiné prostředky pro kontrolu početnosti obyvatelstva a tím je právě snížení plodnosti [Cleland, 2003]. V 90. letech se touto teorií zabýval také nizozemský demograf Dirk van de Kaa, který ve své analýze potvrdil korelaci mezi poklesem úmrtnosti a následném poklesu porodnosti. Jako hlavní pak označil pokles dětské a kojenecké úmrtnosti, protože rodiče si začali postupně uvědomovat nižší pravděpodobnost úmrtí dítěte. V minulosti, a v mnoha zemích i dnes, byly děti považovány za jakousi investici na stáří, protože se očekávalo, že se děti o své rodiče v jejich stáří postarají. Rodiče se tak dříve vlivem vysoké úmrtnosti v dětském věku nemohli spoléhat na to, že se jejich děti dožijí dospělosti a budou se tak o ně moci postarat. Po snížení dětské a kojenecké úmrtnosti byla tato možnost výrazně vyšší a rodiče ve výsledku mohli mít méně dětí k dosažení jejich požadovaného počtu potomstva [Van de Kaa, 1996]. Podobně uvažoval i italský

demograf Massimo Livi Bacci, který ještě přidal další důvody k této teorii, tedy že snížení porodnosti je vyvoláno snížením úmrtnosti. Například tvrdil, že větší počet dětí, které přežijí, zvyšuje náročnost kojení a omezuje tak množství potomstva. Dále uvažoval, že dochází k prodloužení intervalu mezi porody, protože s nižším počtem zemřelých dětí není dostatečný prostor pro narození dalšího potomka. Nižší počet porodů má podle něj také za následek zlepšení péče o děti, což zvyšuje střední délku života [Livi-Bacci, 2003].

Kladný vliv urbanizace, jako spouštěcího mechanismu třetí fáze, na stav populace je především v počátcích tohoto procesu velmi problematický. V té době ještě města nebyla dostatečně připravena na příchod mnoha lidí hledajících uplatnění mimo oblast zemědělství. Nevyhovující podmínky zejména v oblasti hygieny a infrastruktury měly neblahé dopady na zdravotní stav obyvatelstva a především dětí. Empiricky byl negativní vliv městského prostředí na úmrtnost dětí a kojenců prokázán například v Anglii 19. století [Williams, Galley, 1995]. Postupem času se ovšem situace ve městech zlepšovala a začaly se projevovat pozitivní dopady urbanizace, jako například zvýšení vzdělanosti dětí a s tím související vyšší šance na jejich budoucí uplatnění. Vzdělání bylo ovšem v minulosti velmi nákladné, z tohoto důvodu se rodiče často rozhodli investovat více zdrojů do menšího počtu dětí a tedy došlo i ke snížení jejich počtu. Posledním faktorem, který je potřeba zmínit, je zlepšení pozice žen ve společnosti, díky tomu se čas žen se stal cennější a ženy již nemusely trávit tak mnoho času výchovou dětí [Birdsall, Kelley, Sinding, 2003, s. 13]

3.2.4 Čtvrtá fáze demografické revoluce

Poslední fáze demografického přechodu je charakterizována nízkou úrovní úmrtnosti i porodnosti, které jsou již nadále takřka stabilní. To má za následek již velmi malý, často až záporný přirozený přírůstek. Ve čtvrté fázi tak dochází k ukončení vysokého a rychlého populačního růstu, který vzniká během fáze druhé a třetí. Jako hlavní příčiny posunu populace do čtvrté fáze demografické transformace můžeme vyjmenovat například další pokroky v oblasti medicíny, plánování rodiny či dalšího zlepšení pozice žen ve společnosti [Haggett, 2001, s. 192]. Tato fáze sebou ovšem přináší i řadu problémů. Největším z nich je pravděpodobně stárnutí populace, které může působit řadu neblahých sociálních a ekonomických dopadů jako například nedostatečné krytí penzijního systému či zvýšené výdaje do zdravotní a sociální péče. Vysoké procento lidí v důchodovém věku je dnes typické pro většinu vyspělých zemí včetně České republiky. Dalším problémem, který souvisí s poklesem porodnosti pod hranici přirozené reprodukce je negativní přirozený přírůstek v některých zemích a následné „vymírání“ populace [Bloom, Canning a Sevilla, 2003].

3.3 Změny ve věkové struktuře obyvatelstva

Jak již bylo zmíněno, během druhé a třetí fáze demografického přechodu dochází k velkému přirozenému přírůstku, což má za následek zvýšení počtu obyvatel. Současně ovšem dochází k významným změnám ve věkové struktuře obyvatelstva. Se snížením kojenecké úmrtnosti nejdříve dojde k nárůstu počtu dětí, které by dříve čekala smrt. Tento zvýšený podíl dětí v populaci je

někdy též nazýván jako baby-boom generace [Bloom, Canning a Sevilla, 2003]. Postupně ovšem dochází k poklesu porodnosti a snižování počtu členů rodiny, a tak následující ročníky již bývají početně výrazně slabší. Výsledkem je vznik již zmiňovaných velmi početných generací, které postupem času procházejí všemi fázemi životního cyklu [Bloom, Canning a Sevilla, 2003]. Tyto početně silné generace hrají významnou roli především v rozvojových zemích. Demografický přechod zde trvá podstatně kratší dobu než v zemích vyspělých, kde je populační růst mírnější a je rozložen do delšího časového úseku.

Zajímavým prvkem demografické transformace je také tzv. populační moment. Ten nastává v okamžiku, kdy se zmiňované silné ročníky dostanou do reprodukčního věku. Jejich děti vytvářejí další silnou generaci, která i přesto, že již není tak početná, stále výrazně mění věkovou strukturu obyvatelstva. Tato generace opět dává vznik další nárůstu počtu dětí a tak dále, dokud nedojde k jejímu úplnému vymizení. Díky populačnímu momentu se tak očekává, že počet obyvatel rozvojových zemí se mezi lety 1995 až 2100 zvýší až o 40 procent [Bongaarts, 1999].

V souvislosti s rozložením obyvatelstva do různých věkových kategorií je často zmiňován také index ekonomického zatížení². Tento index je nejčastěji definován vztahem³

$$\text{index ekonomického zatížení} = \frac{\text{počet obyvatel ve věku 0–14 let} + \text{počet obyvatel ve věku 65 a více let}}{\text{počet obyvatel ve věku 15–64 let}} \times 100.$$

Zjednodušeně řečeno vyjadřuje kolik dětí ve věku 0–14 let a osob ve věku 65 a více let připadá na 100 ekonomicky aktivních osob. Jakmile se tedy silná generace vzniklá při demografické revoluci začne posouvat do produktivního věku, dochází také k snižování indexu ekonomického zatížení.

V závislosti na tom, v jaké fázi životního cyklu se zmiňovaná silná generace právě nachází, dochází k výrazným změnám ve věkovém rozložení obyvatelstva. Dopady na hospodářskou situaci v zemi, které tato změna rozložení věkové struktury přináší, byly částečně popsány již v kapitole 2. Pro tuto práci je podstatný především přechod silné generace do ekonomicky aktivního věku. V takovou chvíli totiž pro zemi nastává potenciální možnost využít demografických změn ke zvýšení svého ekonomického rozvoje. Jakými mechanismy k tomuto zvýšení dochází bude popsáno v následující kapitole.

²index ekonomického zatížení je někdy též nazýván jako index ekonomické závislosti

³Tento vzorec odpovídá metodice používané Českým statistickým úřadem (2005). V některých případech se mohou věkové intervaly uvedené ve vzorci mírně lišit.

Kapitola 4

Demografická dividenda

Podle amerických demografů Davida E. Blooma, Davida Canninga a J. Sevilly, kteří se touto problematikou již několik let zabývají, dochází k využití přínosů demografické dividendy především skrze tři základní mechanismy. Prvním je zvýšená nabídka práce, která může přinést vyšší produkci. Druhým mechanismem je rostoucí míra úspor, která plyne z již zmiňované teorie životního cyklu od Franca Modiglianiho, a posledním, ovšem neméně důležitým mechanismem, je zvýšení lidského kapitálu [Bloom, Canning a Sevilla, 2003].

4.1 Zvýšení nabídky práce

Nabídka práce je vlivem demografické revoluce ovlivňována hned dvěma způsoby. Prvním z nich je samotný množstevní efekt, tedy velký nárůst počtu lidí v ekonomicky aktivním věku, který je způsoben stárnutím zmiňovaných početně silných generací a jejich posunem do vyšší věkové kategorie [Bloom, Canning a Sevilla, 2000]. Díky tomu dochází k výraznému zvýšení počtu lidí nabízejících práci a je velmi pravděpodobné, že dojde i k zvýšení celkového hrubého domácího produktu země, protože z jednoduché logiky vyplývá, že čím více lidí pracuje, tím více se vyprodukuje. Ovšem aby ke zvýšení produkce skutečně došlo, je zapotřebí vhodné nastavení hospodářské politiky. Vysoké procento lidí nabízejících práci ji musí skutečně dostat, protože jinak se může výhoda plynoucí z demografické dividendy obrátit v nevýhodu. Více o nutnosti vhodného nastavení hospodářské politiky bude uvedeno v následující kapitole.

Druhým způsobem ovlivnění nabídky práce je zvýšení počtu pracujících žen. Nižší porodnost a prodlužující se délka života vytvářejí podmínky pro posílení postavení žen ve společnosti, s klesajícím počtem členů rodiny již ženy nemusí trávit tolik času výchovou dětí a snaží se zapojit do pracovního procesu [Phang, 2007]. Dále mají větší tendenci se vzdělávat, čímž se zvyšuje jejich produktivita na trhu práce. S rostoucím počtem pracujících žen dochází také ke zvýšení jejich nezávislosti, čímž opět dochází k posílení jejich pozice ve společnosti. Pracující vzdělané ženy také častěji investují peníze do zdraví a vzdělání svých dětí, což přispívá k budování lidského kapitálu [Bloom, Canning a Sevilla, 2003, s. 39-40].

4.2 Rostoucí míra úspor

Druhým důležitým mechanismem, kterým se projevují pozitivní účinky demografické dividendy, je zvýšení míry úspor, čímž dochází ke zlepšení vyhlídek státu na investice a tedy k hospodářskému růstu. I zde dominuje tzv. množstevní efekt. Jak již bylo řečeno v podkapitole 2.5, z hypotézy životního cyklu Franca Modiglianiho vyplývá, že nejvyšší míru úspor mají lidé v produktivním věku. S rostoucím podílem ekonomicky aktivních lidí, by tak teoreticky mělo docházet k výraznému růstu míry úspor. Tento růst je ještě posílen menším počtem členů rodiny, díky tomu mohou být ušetřeny i zdroje, které by byly dříve spotřebovány [Thakur, 2012].

Většina lidí má největší tendenci spořit ve věku mezi 40 až 65 let. V tuto chvíli jsou již jejich děti převážně samostatné, a nevyžadují takovou podporu. Navíc se v tomto věku lidé začínají intenzivněji připravovat na odchod do důchodu. Právě pro život v důchodovém věku jsou předchozí úspory velmi důležité a pro udržení původní životní úrovně je nezbytné začít spořit a plánovat s dostatečným předstihem [Lee, Mason a Miller, 2000]. Spoření na důchod je o to důležitější, jak klesá počet potomků v rodině. V minulosti bylo velmi časté, že se početnější rodina o své starší příbuzné postará, nicméně tato pravděpodobnost s příchodem menších rodin, kde pracují oba rodiče, klesá. Díky dvěma příjmům, a tedy zvýšení prostředků rodiny, dochází alespoň k častější finanční pomoci, když už ne k té fyzické [Bloom, Canning a Sevilla, 2003, s. 41].

4.3 Lidský kapitál

Posledním významným mechanismem demografické dividendy je zvýšení lidského kapitálu, který přesto, že je krátkodobě nejméně viditelný, má velmi významné a dalekosáhlé účinky na hospodářský vývoj v zemi. S demografickou revolucí a prodloužením délky života dochází k zásadním změnám ve způsobu, jakým lidé žijí. Mění své postoje ke zdraví, rodině, postavení žen ve společnosti či vzdělání [Bloom, Canning a Sevilla, 2003, s. 41].

Právě u vzdělání si lidé začínají uvědomovat jeho význam v budoucím uplatnění. Pozitivní korelace mezi dosaženým vzděláním a budoucími příjmy byla v minulosti dokonce již několikrát empiricky prokázána [Inter-American Development Bank, 1999]. Rodiče proto začínají více investovat nejen do svého vzdělání, ale především také do vzdělání svých dětí [Jamison a kol., 1996]. S vyššími příjmy a menším počtem potomků, se také zvyšují prostředky a čas, které rodiče svým dětem mohou věnovat. Mimo jiné se zlepšuje například strava dětí a díky tomu také jejich zdravotní stav. S prodlužující se dobou studia také často dochází k pozdějšímu nástupu na pracovní trh. Tito lidé jsou ovšem většinou více produktivní a mají tak větší pravděpodobnost dosáhnout vyšších mezd a vyšší životní úrovně [Bloom, Canning a Sevilla, 2003].

Možnosti, které plynou z využití demografické dividendy bohužel nejsou automatické a všechny zmíněné mechanismy jsou silně závislé na politickém prostředí. Například jak již bylo zmíněno, pro vyšší produktivitu práce, plynoucí z vyššího počtu ekonomicky aktivních lidí, jsou zapotřebí dostatečně pružné trhy, které jsou schopny tento vyšší počet práceschopných absorbovat. Pro vyšší míru úspor je zase nutné zajistit dostatek kvalitních finančních institucí, aby lidé získali důvěru v

domácí finanční trhy. Na politickém prostředí závisí také poslední zmiňovaný mechanismus, protože pokud v zemi není například zajištěno kvalitní zdravotnictví či školství, jsou investice do lidského kapitálu takřka bezpředmětné. Základním politickým opatřením, která by měla být přijata pro úspěšné využití demografické dividendy, se budeme podrobněji věnovat v následující kapitole.

Kapitola 5

Význam politického prostředí pro úspěšné využití přínosů demografické dividendy

Vhodné politické prostředí je důležité nejen pro samotné využití demografické dividendy k hospodářskému růstu, ale také pro její samotný vznik. Například bez možnosti plánování rodiny nedochází k stanovení podmínek pro vytvoření zmiňovaných početně silných generací a tedy k pozitivním změnám ve věkové struktuře obyvatelstva. Jako klíčové pro úspěšné využití demografických změn se jeví především investice do oblasti zdravotnictví a vzdělání, dále je důležité zajistit vhodné ekonomické podmínky pro plynulý hospodářský růst. Podstatnou roli hraje také vláda dané země, která svou činností a rozhodnutími všechna tato opatření zásadně ovlivňuje [Bloom, Canning a Sevilla, 2003].

5.1 Velký význam dobrého zdravotního stavu obyvatelstva

Zdravotní stav obyvatelstva je bezesporu jednou z nejdůležitějších podmínek pro úspěšné využití přínosů demografické dividendy. Nejenom, že pokroky v oblasti zdravotnictví prakticky zahajují proces demografické transformace, kdy dochází ke změnám ve věkové struktuře, zlepšení zdravotního stavu má také významný vliv na hospodářský růst a zmírnění chudoby [Gribble a Bremner, 2012a].

Pro úspěšné dokončení demografického přechodu je především nezbytné zajistit dostatečnou zdravotní péči žen a jejich dětí. Vhodná péče během těhotenství a porodu hraje klíčovou roli při snižování úmrtnosti matek a kojenců. Výzkumy naznačují, že pokud si rodiče uvědomují větší šanci na přežití jejich dětí, rozhodují se většinou pro menší rodinu [Bloom, Canning a Sevilla, 2003]. S menším počtem dětí jsou také rodiče schopni více investovat do jejich zdraví a vzdělání, což je nezbytné pro jejich budoucí produktivitu. Právě s úspěchy dětí ve škole jejich zdravotní stav často velmi úzce souvisí. Je prokázáno, že špatný zdravotní stav dětí má negativní účinky na jejich vzdělávání [Ruger, Jamison a Bloom, 2001]. Politiky zaměřené na zlep-

šení zdravotního stavu jsou také velmi často úspěšné v boji proti sociálnímu vyloučení, neboť nemoci jsou považovány za jednu z nejčastějších příčin chudoby [Bloom, Canning a Sevilla, 2003].

S oblastí zdravotnictví také částečně souvisí i proces plánování rodiny. Ten může mladým ženám pomoci oddálit jejich první těhotenství do věku, kdy jsou na to fyzicky, psychicky a sociálně připraveny, a tím dochází ke zlepšení zdravotního stavu matek i jejich dětí [?, ?]. Významná je také prodleva mezi porody, kdy děti narozené v kratší době mezi jednotlivými porody mají vyšší riziko úmrtí. Bohužel stále mnoho žen, především v rozvojových zemích, není seznámeno s metodami plánovaného rodičovství a většina z jejich těhotenství jsou tak neplánovaná či dokonce nechtěná [Gribble a Bremner, 2012b]. Snižování počtu nechtěných těhotenství nejenom výrazně prospívá zdraví matek a jejich dětí, ale také urychluje změny ve věkové struktuře, které jsou nezbytné pro využití demografické dividendy.

5.2 Význam vzdělání

Přestože v posledních letech jednotlivé země věnují procesu vzdělávání značnou pozornost, přístup k základnímu vzdělání byl také stanoven jako jeden z rozvojových cílů tisíciletí, bohužel ne všude je zajištěna dostatečná kvalita, která by zajistila, že děti, které projdou školní výukou budou umět to co potřebují. Přitom dostatečný přístup chlapců i dívek ke kvalitnímu vzdělání je pro hospodářský vývoj země nezbytný. V případě dívek způsobuje vzdělání, především na středoškolské úrovni, odklad manželství a prvního těhotenství do pozdějšího věku, což jak již bylo zmíněno má pozitivní dopad na zdraví matky i jejího dítěte [Gribble a Bremner, 2012a]. Pro zajištění dostatečné konkurenceschopnosti jednotlivých zemí je tak s plynutím demografické dividendy nutné přizpůsobit své vzdělávací politiky v reakci na měnící se potřeby trhu. Jak ekonomika roste a stává se sofistikovanější, je zapotřebí pestrá škála dovedností především v obchodu, technologiích a dalších profesích [Gribble a Bremner, 2012b].

5.3 Efektivně fungující vláda

Dalším velmi důležitým kritériem pro úspěšné využití demografických změn, je efektivně fungující vláda. Jednou z jejích nejdůležitějších činností je snaha pomoci domácí ekonomice přitáhnout a udržet domácí a zahraniční investice. Tato snaha je motivována především vytvořením pracovních míst a stimulací domácí ekonomiky. Přestože investice mají díky nižšímu počtu členů rodiny a vyššímu počtu pracujících osob tendenci růst, je nutné zajistit bezpečné a dostupné finanční prostředí, které bude lidi motivovat, aby investovali právě do domácí ekonomiky. Důraz by měl být kladen především na účinnost, konkurenceschopnost a transparentnost finančních institucí, společně se snahou minimalizovat korupci. Jestliže tyto podmínky nebudou splněny, hrozí, že lidé raději investují své peníze v jiné zemi a ekonomika tak utrpí výrazné ztráty [Gribble a Bremner, 2012b].

Domácí vláda má také velký vliv na zajištění rovnoprávného postavení žen ve společnosti, které je nezbytné pro docílení demografické transformace. Vláda by měla ženám zajistit právo svobodně si určit počet potomků, načasování porodu a právo účastnit se pracovního procesu a tím zvýšit rodinný rozpočet. Základem zvýšení postavení žen ve společnosti je již zmiňované vzdělání, které ženám může zajistit lépe placená pracovní místa [Gribble a Bremner, 2012a].

5.4 Ekonomické podmínky

Vlády jednotlivých zemí by se také měly snažit vytvořit optimální ekonomické podmínky, které podpoří hospodářský růst a zajistí, že zvýšený počet pracujících najde uplatnění na pracovním trhu. Mezi tyto podmínky patří především otevřenost ekonomiky, flexibilní pracovní trhy a moderní instituce, které získají důvěru obyvatel [Bloom, Canning a Sevilla, 2003]. Otevřenost ekonomiky například může být hlavní hnací silou hospodářského růstu a výrazně pomáhá zvýšit přínosy země, které plynou z demografického přechodu [Barro, 1997]. Díky otevřenosti ekonomiky je zajištěn přístup na světové trhy, což může sloužit jako efektivní způsob k nalezení dostatečné poptávky po národním výstupu [Sachs a Warner, 1995].

Pokud chce země úspěšně pojmout narůstající populaci v produktivním věku je nezbytný určitý zdravý stupeň flexibility na trhu práce. Flexibilita je nezbytná nejen od zaměstnavatelů, kteří musí být schopni rychle reagovat na měnící se potřeby trhu, rozšířit či zmenšit výrobu, přesunout zaměstnance z jedné činnosti do druhé či přizpůsobit jejich platové ohodnocení, ale také od zaměstnanců. Ti by měli umět přizpůsobovat trhu své pracovní chování a kvalifikaci. Nicméně ani samotná flexibilita na pracovních trzích nemusí pro úspěšnou absorpci silné generace do pracovního procesu stačit [Bloom, Canning a Sevilla, 2003]. K tomu je také potřeba silná kapitálová základna. Jak již bylo zmíněno, investice nejčastěji pocházejí z úspor vlády a osob nebo pomocí přímých investic ze zahraničí a k jejich růstu je zapotřebí zajistit optimální ekonomické prostředí.

5.5 Časová omezenost demografické dividendy

Je velmi důležité si uvědomit, že demografická dividendy je časově omezena. Mnoho zemí se nyní nachází na konci možnosti využít demografické dividendy a čelí stárnutí populace či dokonce jejímu zmenšování. Jak se početně silné generace posouvají do důchodového věku, opět dochází ke zvyšování indexu ekonomického zatížení a tedy poklesu počtu osob ve věku ekonomické aktivity na děti a důchodce. V tuto chvíli stárnutí populace je důležité aby byly zajištěny efektivní důchodové a sociální politiky, které poskytnou dostatečnou podporu všem složkám obyvatelstva [Bloom, Canning a Sevilla, 2003].

Kapitola 6

Případové studie

Úspěšné využití demografické dividendy je nejčastěji spojováno se skupinou zemí, nazývanou jako asijské tygři. Do ní můžeme zařadit například Jižní Koreu, Singapore, Hong Kong či Taiwan. V těchto zemích došlo v posledních padesáti letech k výraznému hospodářskému růstu a je zřejmé, že podstatná část tohoto růstu byla dosažena díky pozitivním změnám ve věkové struktuře [Bloom, Canning a Sevilla, 2003]. Bohužel ne všude se podařilo potenciálních přínosů demografické dividendy takto využít, jako příklad jsou zde uvedeny státy Latinské Ameriky. V následujícím textu bude popsán proces demografického přechodu v těchto zemích a budou rozebírány jednotlivé důvody, které zapříčinily, že demografická dividendy byla v dané zemi úspěšná či nikoliv. Práce se dále zabývá zeměmi subsaharské Afriky, kterým se v blízké době naskytne obrovská příležitost využít změn ve své věkové struktuře. Tyto země mají navíc výhodu, že se mohou poučit ze zkušeností jiných zemí a neopakovat stejné chyby.

6.1 Země asijských tygrů

Skupina zemí asijských tygrů je již dlouho uznávána pro schopnost, jakou využila svůj velmi rychlý demografický přechod k hospodářskému růstu. Přestože se konkrétní průběh tohoto procesu v jednotlivých zemích mírně lišil, můžeme pozorovat základní shodné prvky, které byly pro využití demografických změn klíčové [Bloom, Canning a Sevilla, 2003]. V následující části bude popsán proces využití demografické dividendy ve východní Asii se zaměřením právě na tyto zásadní prvky. Jako zástupce zemí asijských tygrů zde bude sloužit Jižní Korea, která dobře charakterizuje jejich hospodářský vývoj.

6.1.1 Demografická revoluce v zemích asijských tygrů

Narozdíl od Evropských zemí, kde demografická transformace začala zhruba již v 18. století a trvala okolo 150 let, ve východní Asii demografický přechod nastal mezi 50. až 70. lety a stal se jedním z nejrychlejších na světě [Bloom, Nandakumar, and Bhawalkar, 2002].¹ Průběh tohoto

¹Například ve Švédsku trval proces demografické transformace dokonce ještě výrazně delší dobu, a to zhruba 300 let [Bloom, Nandakumar, and Bhawalkar, 2002].

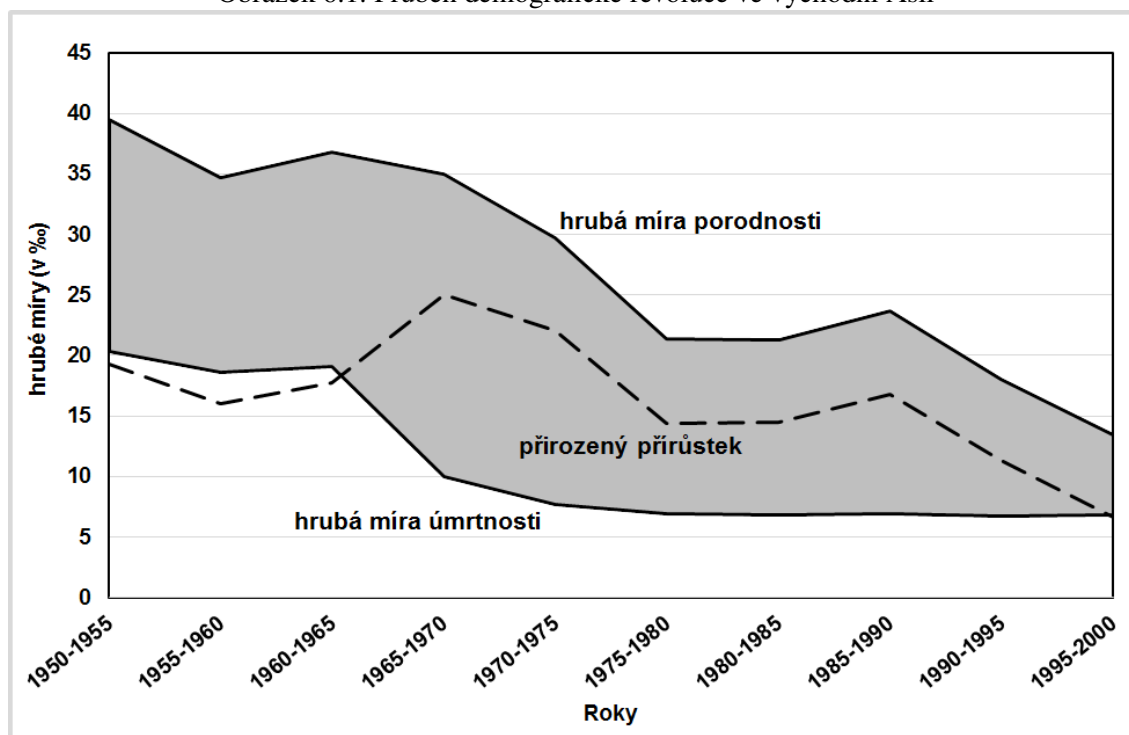
procesu je zobrazen na obrázku 6.1. Ke snižování měr úmrtnosti začalo ve východní Asii docházet přibližně v roce 1950, výrazný byl především pokles kojenecké míry úmrtnosti. Kojenecká úmrtnost, neboli podíl dětí, které zemrou před svými prvními narozeninami, se ve východní Asii mezi lety 1950 a 2000 postupně snížila z hodnoty 181 dětí na 1000 živě narozených na 34 dětí na 1000 živě narozených [United Nations, 2011].

U zemí asijských tygrů jsou tyto statistiky ještě výraznější. Na našem příkladu Jižní Koreji můžeme v letech 1950 až 2010 pozorovat pokles kojenecké úmrtnosti z 84 dětí na 1000 živě narozených na hodnotu okolo 4 dětí na 1000 živě narozených dětí, která patří mezi nejnižší na světě. Především díky poklesu kojenecké úmrtnosti došlo také ke zvýšení střední délky života, v Jižní Koreji v tomto období naděje dožití narostla z 53 na 81 let [United Nations, 2011]. Zmiňované hodnoty Jižní Koreji jsou takto výrazné zejména díky dramatickému zlepšení v oblasti zdravotnictví. Vláda Jižní Koreji se zaměřila především na zvýšení kvality a počtu poskytovatelů zdravotní péče a také na rozšíření přístupu ke zdravotní péči prostřednictvím státem dotovaného pojištění. O efektivitě jihokorejských zdravotních programů svědčí také fakt, že již v roce 1991 byli prakticky všichni obyvatelé součástí některého typu pojištění [U.S. Library of Congress]. Jak naznačuje obrázek 6.2, snižování hrubé míry úmrtnosti mělo v Jižní Koreji za následek výrazný přirozený přirozený přírůstek obyvatelstva. Na pokles úmrtnosti lidé velmi rychle zareagovali i poklesem plodnosti. Tato skutečnost byla ještě podpořena efektivními politikami zaměřenými na programy plánování rodiny, zahrnujícím například rozšíření moderní antikoncepce. Především díky tomu došlo od roku 1950 k poklesu porodnosti na úroveň prosté reprodukce již za necelých 30 let [Mason, 2001]. Pokud se opět zaměříme na Jižní Koreu, pozorujeme pokles úhrnné plodnosti z 5,4 živě narozených dětí na jednu ženu v roce 1950 na hodnotu 2,9 v roce 1975 a na 1,2 živě narozených dětí na jednu ženu v roce 2005 [United Nations, 2011].²

Právě v období mezi poklesem úmrtnosti a plodnosti došlo ke vzniku tzv. baby-boom generace, která je nezbytná pro vznik demografické dividendy. Že tato generace byla skutečně výrazná potvrzuje skutečnost, že mezi lety 1965 a 2000 došlo ve východní Asii k růstu ekonomicky aktivního obyvateľstva z 57 % na 68 % z celkového počtu obyvatelstva [Bloom, Canning a Sevilla, 2003, s. 44]. V již zmiňované Jižní Koreji představovala dětská složka obyvatelstva v roce 1950 zhruba 42 % celkového počtu obyvatel a populace v produktivním věku činila jen 55 %, do roku 2010 ovšem došlo ke zvýšení počtu ekonomicky aktivních obyvatel až na 74 % a populace mladší 15 let dosahovala jen 16 % [United Nations, 2011]. Vznik těchto početně silných generací a jejich posun v čase ve východní Asii a Jižní Koreji je vyobrazen na obrázku 6.3.

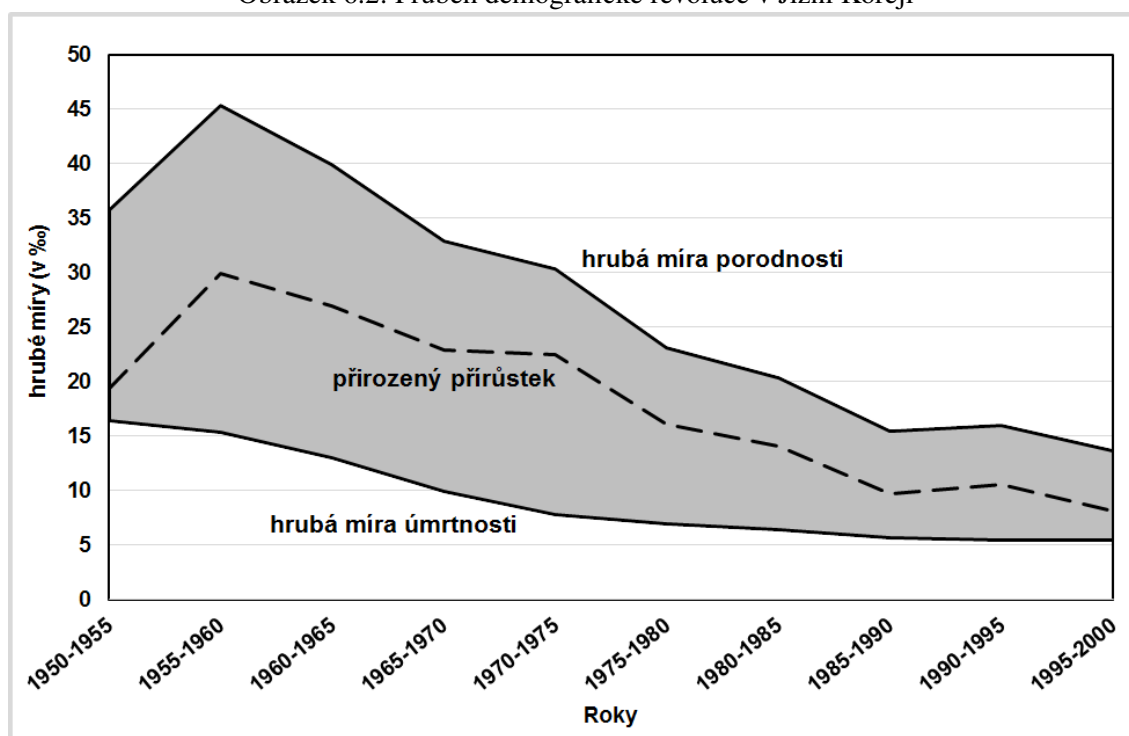
²Úhrnná plodnost představuje počet dětí, které by se živě narodily každé ženě během celého jejího reprodukčního věku (15-49 let), pokud by se během tohoto období neměnily míry plodnosti žen podle věku a zůstaly na úrovni roku, za který je úhrnná plodnost vypočítána (Český statistický úřad, 2001).

Obrázek 6.1: Průběh demografické revoluce ve východní Asii

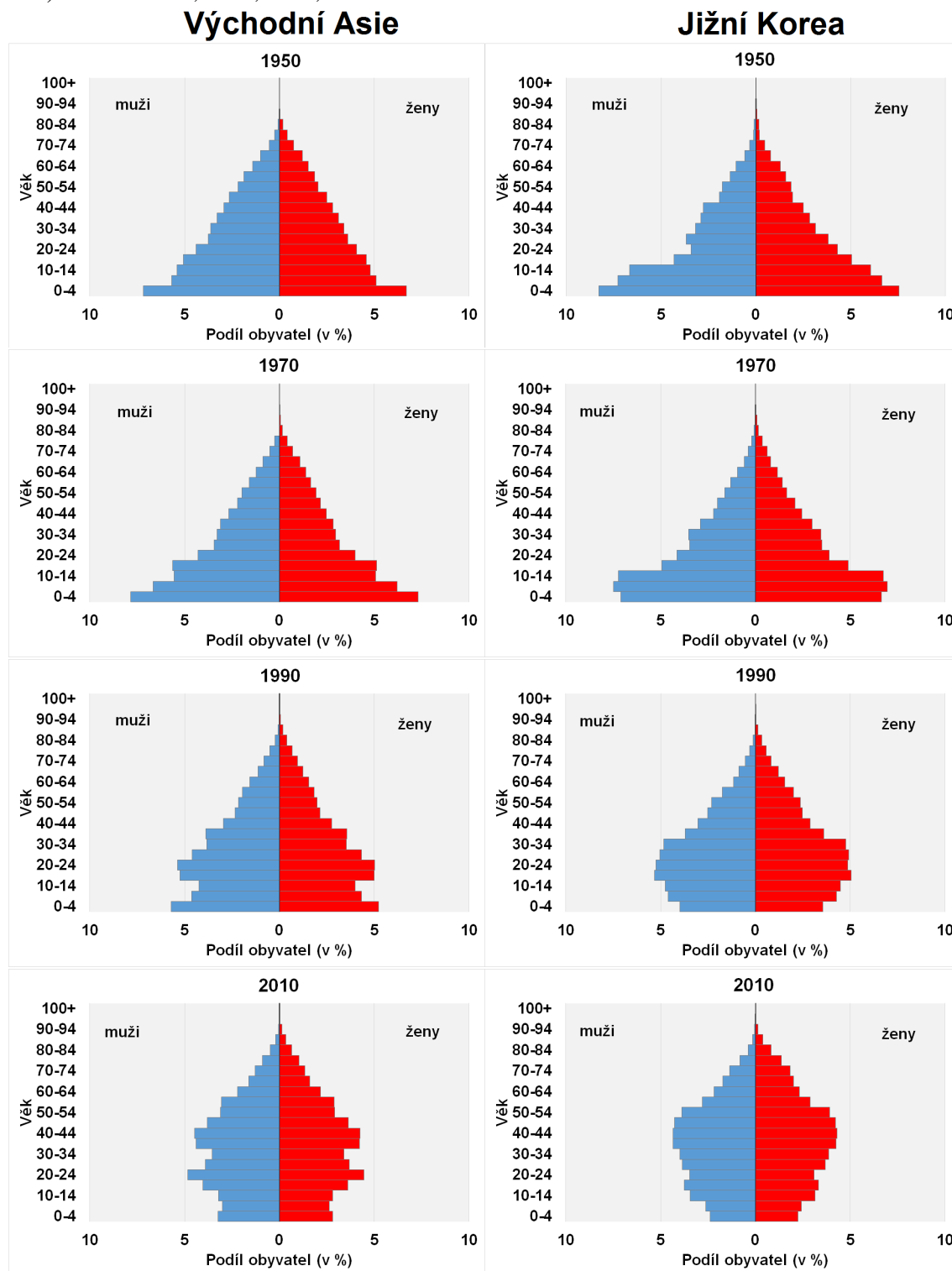
Zdroj: United Nations Population Division, 2011, vlastní zpracování

Obrázek 6.2: Průběh demografické revoluce v Jižní Koreji

Zdroj: United Nations Population Division, 2011, vlastní zpracování

Obrázek 6.3: Pohlavně-věková struktura obyvatel východní Asie a Jižní Koreje (relativní vyjádření) v letech 1950, 1970, 1990, 2010

Zdroj: United Nations Population Division, 2011, vlastní zpracování

6.1.2 Podstatné faktory úspěšného využití demografické dividendy asijskými tygry

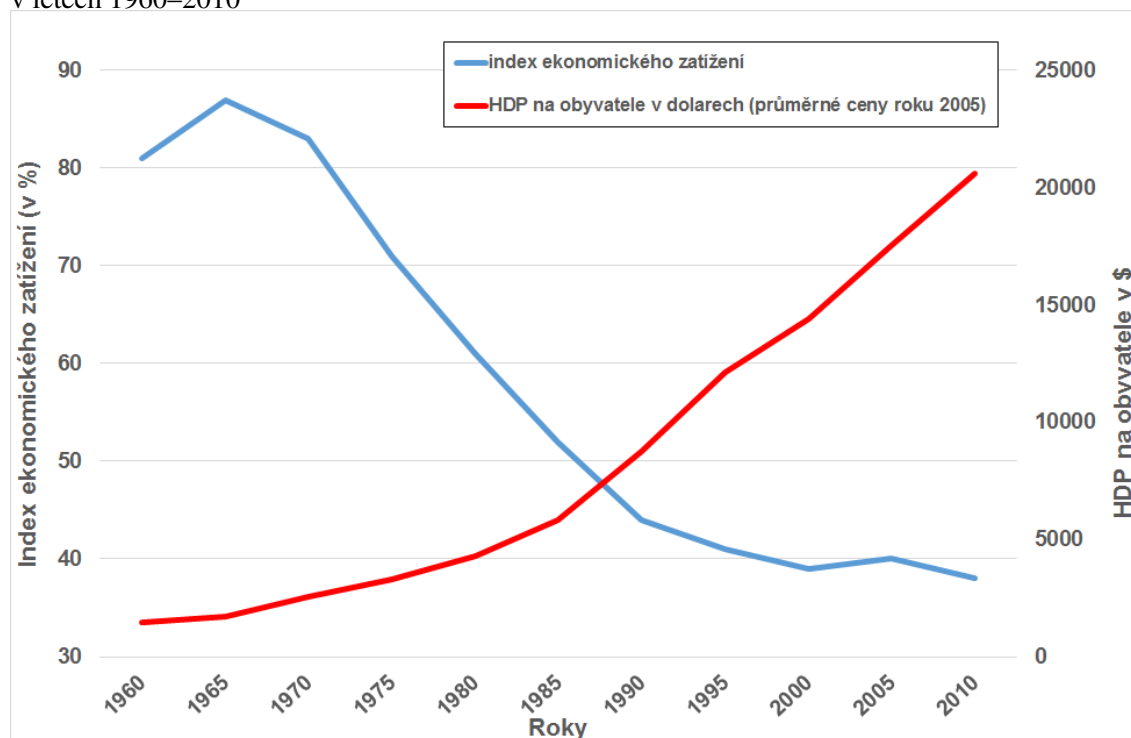
Hrubý domácí produkt na obyvatele ve východní Asii rostl mezi lety 1965 a 1990 meziročně o více než 6 procent. Jedním z možných vysvětlení tohoto výrazného růstu je právě rapidní snižování indexu ekonomického zatížení v 60. a 70. letech, kdy došlo k posunu zmiňované baby-boom generace do ekonomicky aktivního věku. Díky vhodně nastavenému politickému prostředí, které kladlo důraz na vzdělání a liberalizaci obchodu, byly tyto početně silné generace úspěšně absorbovány do pracovního procesu, což mělo pozitivní dopad na hospodářskou produkci regionu a také na ekonomickou situaci obyvatelstva [Bloom, Canning a Sevilla, 2003]. Porovnání vývoje indexu ekonomického zatížení a HDP na obyvatele v Jižní Koreji je zobrazeno v obrázku 6.4. Ke zvýšení úrovně vzdělání v Jižní Koreji docházelo především v souvislosti se státními reformami v 50. letech, i díky nim došlo od této doby do roku 1990 ke zvýšení školní docházky z 54 % na téměř 97 % [Mason, 1997].

Vyšší počet pracujících byl také podpořen zvýšenou možností žen podílet se na pracovním procesu. Jak již bylo vysvětleno v kapitole 4, tato skutečnost je způsobena především snížením počtu dětí, o které se musí matka starat a také zvýšením postavení žen ve společnosti. V Jižní Koreji je zvýšení počtu pracujících žen zvláště působivé, míra participace žen ve věku 20 až 29 na trhu práce zvýšila ze 45 % v roce 1980 na téměř 65 % v roce 2004 [Phang, 2007, s. 124]. V souvislosti s postavením žen ve společnosti je významný také fakt, že Jižní Korea jako jedna z mála zemí ve východní Asii dosahuje normálních hodnot poměru pohlaví při narození. Tato skutečnost naznačuje, že Jižní Korea je úspěšná v boji proti umělým přerušování těhotenství na základě pohlaví [Gribble a Bremner, 2012a].

Vstup silné generace do produktivního věku měl také za následek zvýšení míry úspor, což mělo pozitivní vliv na zlepšení vyhlídek státu na investice. Růst soukromých domácích úspor zase umožnil lepší akumulaci kapitálu, která díky investicím do produktivních aktivit výrazně podpořila hospodářský růst [Krugman, 1994]. Hospodářský růst byl také výrazně podpořen zvýšením investic do lidského kapitálu. Od roku 1971 do roku 2003 došlo v Jižní Koreji k lineárnímu růstu průměrné doby studia z méně než 6 na téměř 12 let. Podle Leea [1997] lze „zázračný“ hospodářský růst v Jižní Koreji mezi lety 1960–1980 z velké části přičíst právě rychlému růstu lidského kapitálu.

Celkově můžeme říci, že demografická dividendy v důsledku příznivého politického prostředí v Jižní Koreji významně urychlila hospodářský růst v druhé polovině dvacátého století [Phang, 2007]. Výsledky z prací Bloom a Sachs [1998], Bloom a Williamson [1998] a Bloom, Canning a Malaney [2000] uvádějí, že demografická dividendy představuje něco mezi jednou čtvrtinou a dvěma pětinami východoasijského „hospodářského zázraku“. Otázkou však zůstává, jak se bude ekonomika vyvíjet v následujících desítkách let. Jednotlivé země se musí důkladně připravit na posun početně silných generací do důchodového věku a tedy na nezbytný proces stárnutí populace.

Obrázek 6.4: Porovnání vývoje indexu ekonomického zatížení a HDP na obyvatele v Jižní Koreji v letech 1960–2010

Zdroj: United Nations Population Division, 2011, World Bank, 2013, vlastní zpracování

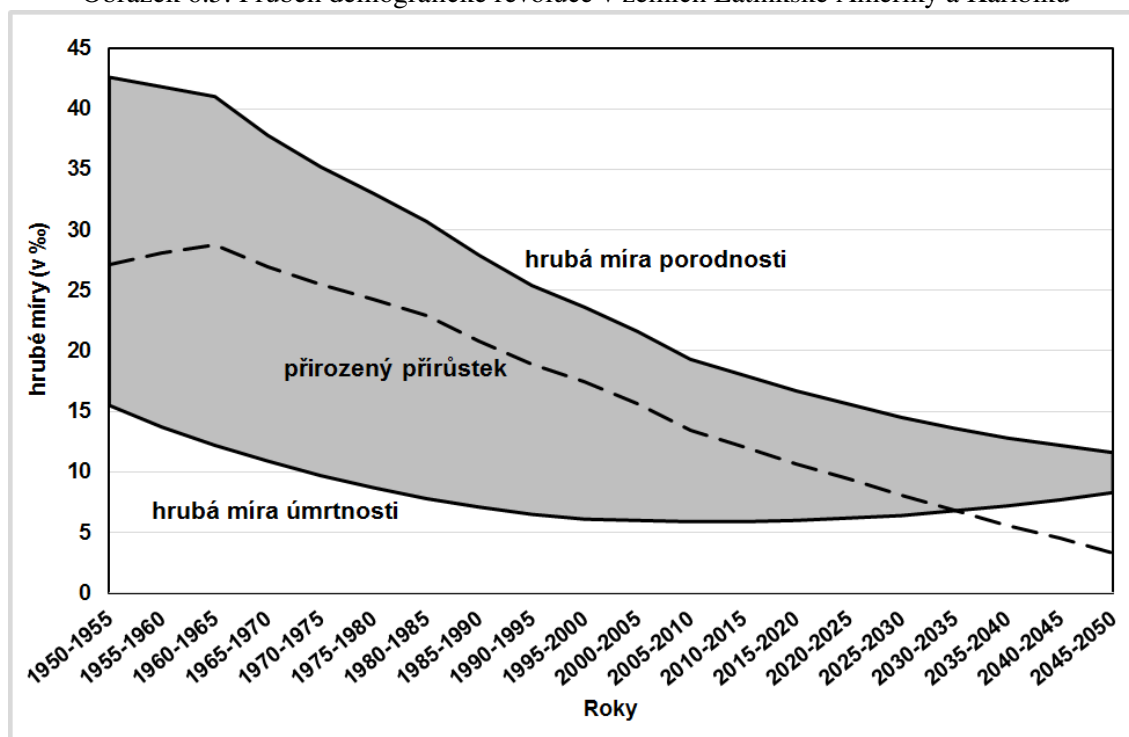
6.2 Země Latinské Ameriky

Většina zemí Latinské Ameriky sdílí podobný jazyk a historický původ, nicméně nedávná historie způsobila v těchto zemích výrazné sociální a ekonomické rozdíly. Regionu ekonomicky dominují především Brazílie a Mexiko, na opačné straně se nachází Bolívie či Guatemala [Gribble a Bremner, 2012a]. Jak již bylo řečeno, zemím Latinské Ameriky se nepodařilo možnosti demografické dividendy k hospodářskému růstu plně využít, a to přesto, že demografické podmínky vzniklé při demografické revoluci byly v těchto zemích velmi příznivé. Potvrzuje se tak skutečnost, že demografická dividendy není automatická a že k jejímu úspěšnému využití je zapotřebí vhodné politické a ekonomické prostředí.

6.2.1 Demografický přechod v Latinské Americe

Demografická revoluce začala podobně jako v zemích východní Asie v letech 1960 až 1970 a v mnoha prvcích byl podobný i její průběh (viz obrázek 6.5). Nejprve začalo díky zlepšení v oblasti zdravotnictví docházet k prodlužování střední délky života, ta se mezi lety 1965 až 2000 zvýšila z 50 na 70 let. Postupně také docházelo k poklesu kojenecké úmrtnosti z 91 úmrtí na 1000 živě narozených v roce 1965 až na 32 dětí na 1000 živě narozených v roce 2000, což je velmi blízko hodnotám naměřeným ve východní Asii [Bloom, Canning a Sevilla, 2003, s. 57].

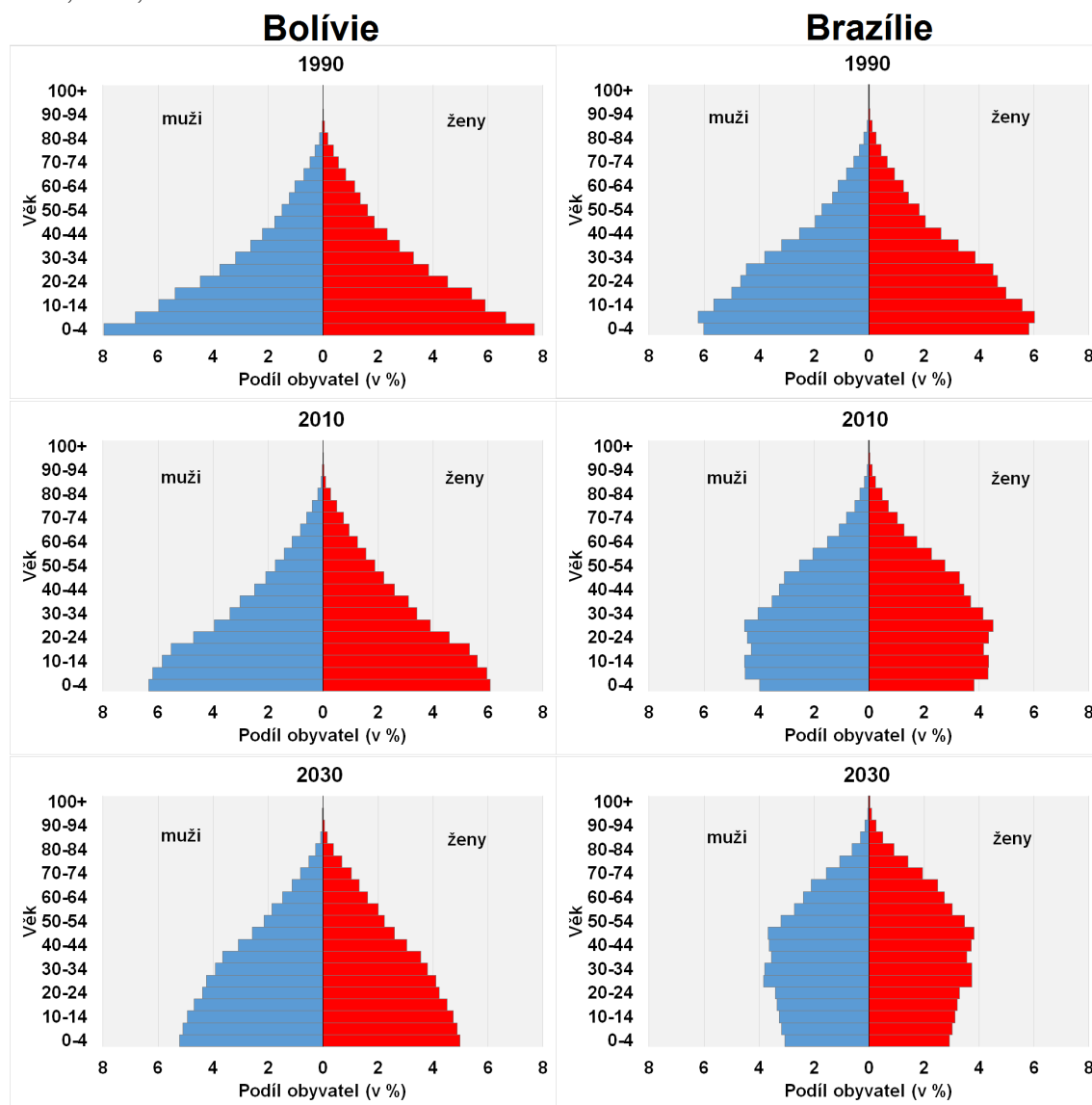
Obrázek 6.5: Průběh demografické revoluce v zemích Latinské Ameriky a Karibiku

Zdroj: United Nations Population Division, 2011, vlastní zpracování

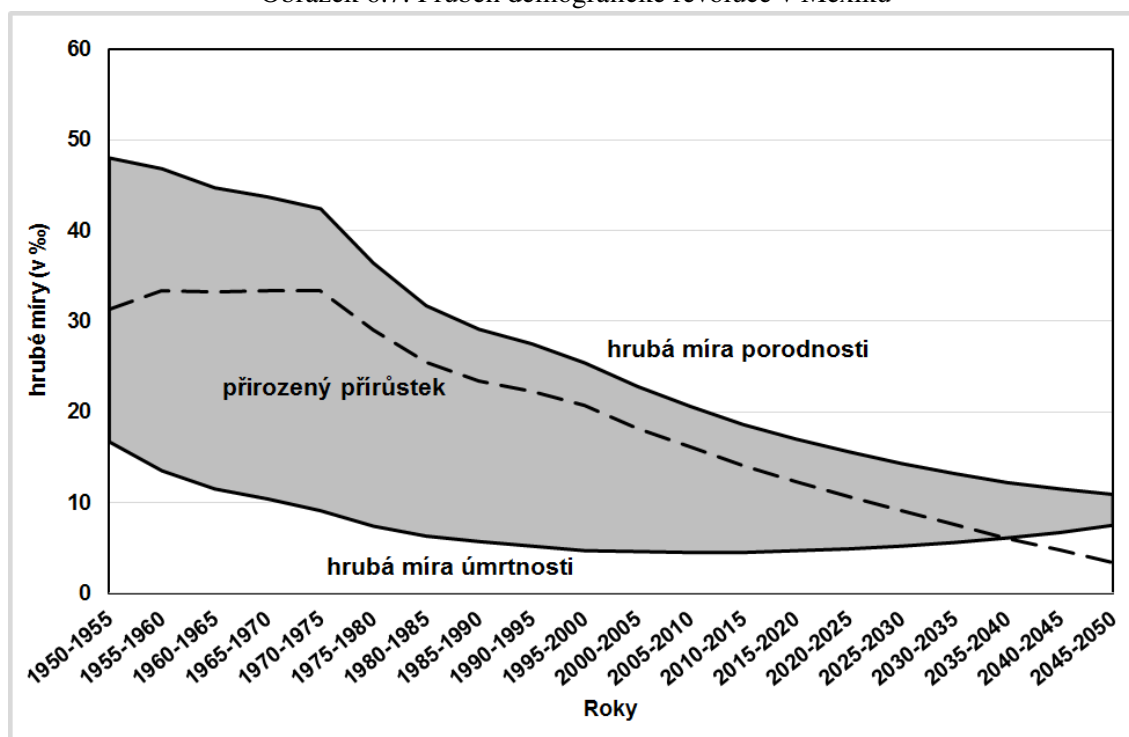
Podobně jako ve východní Asii se postupně začal snižovat i počet narozených dětí. Na počátku demografického přechodu byla úhrnná plodnost rovna hodnotě okolo 6 dětí na jednu ženu, v roce 1970 to bylo již 5 dětí na jednu ženu a po roce 2000 dosáhla úhrnná plodnost hodnoty 2,5 dětí na jednu ženu [United Nations, 2011]. V této oblasti se již ovšem projevují zmiňované velké rozdíly mezi jednotlivými zeměmi. Nejnižších hodnot úhrnné plodnosti pod hranici přirozené reprodukce dosahují například Kuba, Barbados či Trinidad a Tobago. Na hranici přirozené reprodukce se nacházejí například Brazílie, Chile a Uruguay. Najdeme zde ovšem i řadu zemí jako například Bolívii, Haiti, Nikaraguu či Paraguay, kde úhrnná plodnost stále dosahuje hodnoty okolo 4 dětí na jednu ženu [Bloom, Canning a Sevilla, 2003, s. 57]. Rozdílný průběh demografické revoluce má také výrazný vliv na věkovou strukturu daných zemí. Pro srovnání těchto rozdílů jsou v obrázku 6.6 znázorněny současné a budoucí odhadované pohlavně-věkové struktury obyvatelstva Bolívie a Brazílie. Zmiňované rozdíly v průběhu demografické revoluce mají souvislost také s politickým prostředím v jednotlivých zemích, a to především s podporou zdravotnictví a programy plánování rodiny. Například rychlý pokles úhrnné plodnosti v Mexiku mezi lety 1960 až 2000 z 6,8 na 2,4 dětí na jednu ženu odráží vysokou úroveň politické angažovanosti. Mexická vláda díky příjmům z prodeje ropy v 70. letech značně investovala do zdravotní péče o matky a kojence a do programů plánování rodiny s cílem zpomalit populační růst. Kromě snížení úhrnné plodnosti se mexické vládě také podařilo snížit dětskou úmrtnost. Úmrtnost dětí do pěti let věku mezi lety 1980 až 2009 poklesla z 57 zemřelých na 1000 živě narozených na 20. V důsledku poklesu úmrtnosti a plodnosti se Mexiko změnilo ze země s 3,1% populačním růstem v roce 1960 na zemi s populačním růstem okolo 1,8 % (viz obrázek 6.7) [Gribble a Bremner, 2012a, United Nations, 2011].

Obrázek 6.6: Pohlavně-věková struktura obyvatel Bolívie a Brazílie (relativní vyjádření) v letech 1990, 2010, 2030

Zdroj: United Nations Population Division, 2011, vlastní zpracování

Obrázek 6.7: Průběh demografické revoluce v Mexiku

Zdroj: United Nations Population Division, 2011, vlastní zpracování

6.2.2 Zhodnocení využití potenciálních přínosů demografické dividendy zeměmi Latinské Ameriky

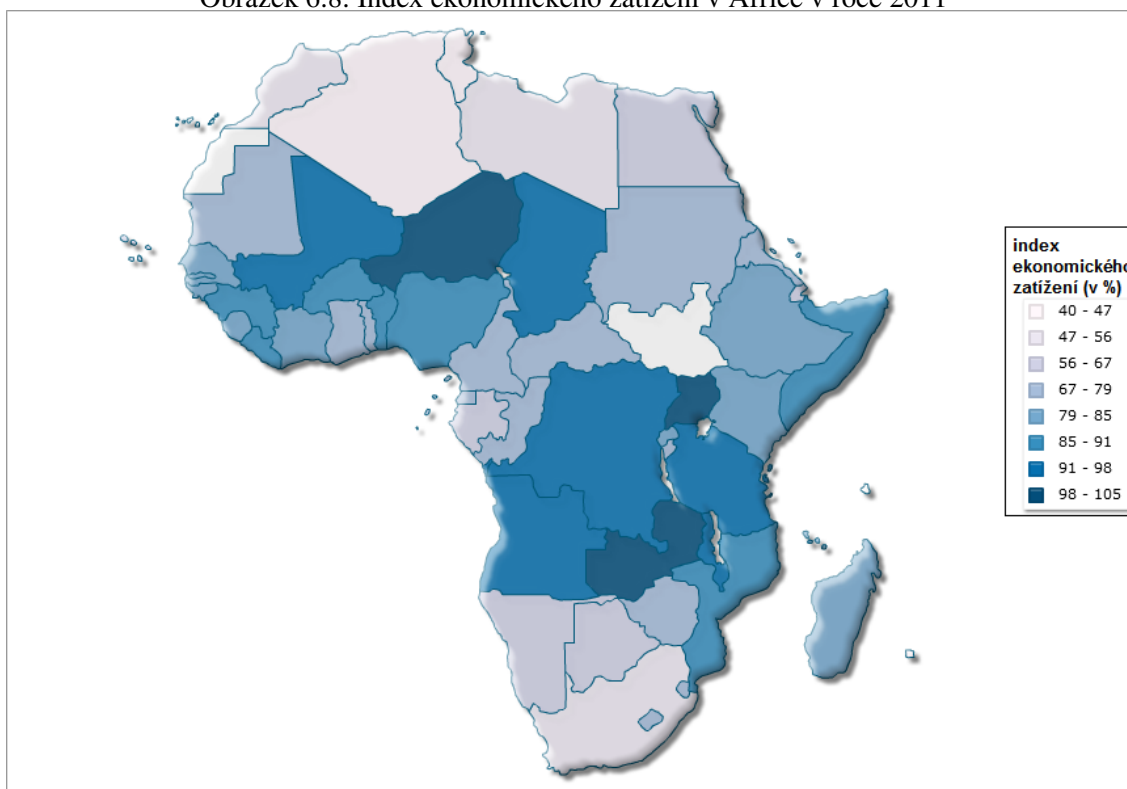
Ačkoliv byly demografické změny v Latinské Americe velmi příznivé, většině zemí se nepodařilo napodobit hospodářský růst, který byl k vidění u zemí asijských tygrů. Zatímco ve východní Asii vykazoval hrubý domácí produkt na osobu mezi lety 1975 až 1995 roční tempo růstu 6,8 %, v zemích Latinské Ameriky ve stejném období činil jen 0,7 %. Tento rozdíl je způsoben především nevhodným politickým prostředím v zemích Latinské Ameriky [Inter-American Development Bank, 2000]. Situace se začala podstatně zlepšovat začátkem 90. let s přijetím Washingtonského konsensu, který podpořil makroekonomickou stabilitu a otevřenost ekonomiky investicím a obchodu.³ Do této doby byly zahraniční obchod a investice prakticky nulové, v roce 1980 bylo do kategorie otevřených ekonomik počítáno pouze 12 % regionu [Sachs a Warner, 1995]. Otevřenost ekonomiky se ovšem na přínosech demografické dividendy značně podílí [Gribble a Bremner, 2012a]. Retrospektivní analýza naznačuje, že pokud by region Latinské Ameriky byl v letech 1965 až 1985 zcela otevřený zahraničnímu obchodu, roční tempo růstu hrubého domácího produktu na obyvatele by bylo v průměru o 0,9 procentních bodů vyšší. Nedostatečná otevřenost obchodu společně s neefektivně fungující vládou měly za následek zpomalení potenciálního růstu, který by mohl díky demografickým změnám v Latinské Americe nastat [Bloom, Canning a Sevilla, 2003, s. 58].

Jak již bylo několikrát zmíněno, vhodné nastavení politik je pro úspěšné využití demografické dividendy klíčové. Má zásadní vliv na absorpci silné generace do pracovního procesu, míru růstu úspor obyvatelstva a především na vytváření lidského kapitálu. Latinské Americe se narození od zemí asijských tygrů nepodařilo toto vhodné politické prostředí zajistit [Bloom, Canning a Sevilla, 2003]. V posledních letech se mnoho zemí regionu také potýká s problémy v oblasti zdravotnictví. K dnes stále velmi častým přenosným chorobám se přidaly choroby chronické a nepřenosné, které nyní představují zhruba 72 % všech úmrtí v regionu. Situaci ještě komplikuje vysoká míra chudoby a nerovnosti příjmů. Více než 33 % obyvatel Latinské Ameriky žije v chudobě a 13 % obyvatelstva má méně než 2 dolary na den [Bliss, 2011, Haub a Kaneda, 2011]. Stejně jako ve většině zemí světa je zdravotnictví v Latinské Americe závislé na podpoře státu, většina zemí regionu nicméně přidělí zdravotnictví méně než 4 % HDP. Zdravotnictví se tak v mnoha zemích Latinské Ameriky potýká s nedostatkem financí a kvalitního personálu [Gribble a Bremner, 2012a].

Problémy s podfinancováním jsou také v oblasti vzdělávání. Přestože se obecný přístup k základnímu vzdělání podstatně zlepšil a téměř všechny děti v regionu dokončí alespoň základní školu, navazující vzdělání je stále nedostatečné. Přitom středoškolské vzdělání je pro posílení lidského kapitálu a pro podnícení hospodářského růstu v zemích se středním HDP zcela zásadní [Gribble a Bremner, 2012a].

³Washingtonský konsenzus je pojem označující desatero hospodářských pravidel, sepsaných ekonomem Johnem Williamsonem roku 1989, které měly rozvojovým zemím pomoci při ekonomických reformách, a které byly uznávány řadou mezinárodních institucí včetně Světové banky, či Mezinárodního měnového fondu. I přes Williamsonův odpor se pojem Washingtonský konsenzus začal používat také v širším významu pro nově vzniklý ekonomický směr neoliberalismus [Williamson, 1999].

Obrázek 6.8: Index ekonomického zatížení v Africe v roce 2011

Zdroj: IndexMundi, 2011, převzato

Možnost Latinské Ameriky využít přínosů demografické dividendy nicméně ještě není úplně ztracena. Míry úmrtnosti a plodnosti jsou v některých zemích ještě stále na ústupu a k odchodu silné generace do důchodového věku dojde až za několik let. Zásadní pro budoucí hospodářský vývoj země bude ovšem opět efektivně fungující politické prostředí [Bloom, Canning a Sevilla, 2003].

6.3 Subsaharská Afrika

Země subsaharské Afriky mají možnost využití demografické dividendy ještě stále před sebou, přesto již v některých zemích především na jihu kontinentu dochází k nutným demografickým změnám, které jsou pro vznik demografické dividendy nezbytné [Gribble a Bremner, 2012b].

6.3.1 Nutné podmínky pro nastartování demografické dividendy

Přestože úmrtnost v Subsaharské Africe podobně jako jinde ve světě rapidně klesla⁴, míry plodnosti jsou zde stále velmi vysoké. Tato kombinace má za následek masivní populační růst a také vysokou míru závislosti populace (viz obrázek 6.8) [Bloom, Canning a Sevilla, 2003]. V současnosti je zhruba 43 % obyvatel subsaharské Afriky mladší 15 let, což výrazně brání hospodářskému rozvoji. Pro snížení indexu ekonomického zatížení a nastartování demografické dividendy je zapotřebí především výrazný pokles plodnosti v jednotlivých zemích [Gribble a Bremner, 2012a].

⁴Kojenecká úmrtnost zde mezi lety 1960 a 2000 klesla až o 43 %

Ačkoliv v mnoha zemích subsaharské Afriky, zejména ve venkovských oblastech, rodiče stále touží po velké rodině, s klesající mírou kojenecké úmrtnosti se v některých zemích daří počet potomků snižovat. Menší rodina se díky řadě investic do programů plánování rodiny stává normou například v Botswaně, Namibii, Rwandě či Jihoafrické republice. V jiných zemích jako Keňa a Ghana nastal prudký pokles úhrnné plodnosti již zhruba před deseti lety, ovšem v posledních letech se pokles zastavil a plodnost stále zůstává nad úrovní potřebnou pro využití demografické dividendy [Gribble a Bremner, 2012a]. Nejhuře, co se týče poklesu plodnosti, jsou na tom země západní a střední Afriky. Zde mají ženy stále v průměru 5 až 6 dětí [United Nations, 2011]. I v subsaharské Africe má rozdílný průběh poklesu měř úmrtnosti a porodnosti vliv na věkové struktury obyvatelstva jednotlivých zemí. Obrázek 6.9 zobrazuje současné a budoucí odhadované věkové struktury obyvatelstva v Somálsku a Jihoafrické republice, jakožto zemí s výrazně odlišným průběhem demografické revoluce.

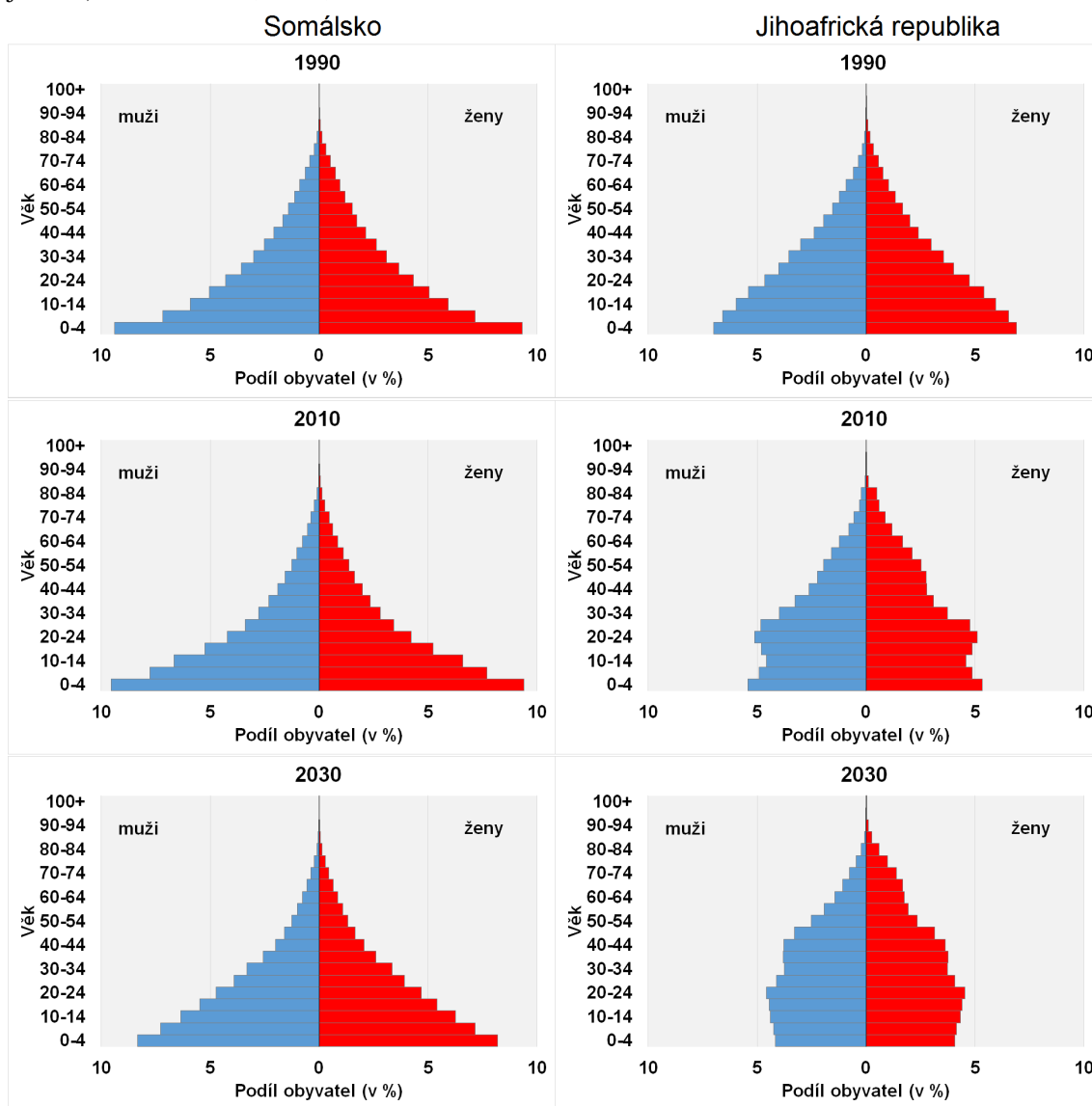
Špatný zdravotní stav, chudoba, nedostatečné vzdělání, nerovnost pohlaví ve společnosti a podfinancované neefektivní programy plánovaného rodičovství, to jsou hlavní důvody, které v mnoha zemích zpomalují pokles plodnosti. Pokud v těchto oblastech nedojde k výraznému zlepšení, bude vysoký podíl mladších 15 let odkládat demografickou dividendu v řadě zemí subsaharské Afriky po celá desetiletí. Tato situace se týká především již zmíněných států západní a střední Afriky. Tyto země by se při snaze stabilizovat míry plodnosti měly zaměřit především na podporu programů plánování rodiny [Guengant, 2012].

6.3.2 Problémy a výzvy zemí subsaharské Afriky

I přes zmiňované úspěchy v poklesu úmrtnosti, je špatný zdravotní stav jedním z největších problémů zemí subsaharské Afriky. Katastrofální dopady mají především infekční choroby, které patří mezi hlavní příčiny úmrtí. HIV/AIDS má například na svědomí zhruba 20 % všech úmrtí, malárie 10 %, respirační infekce také 10 % a průjemová onemocnění 7 % [Rao, Lopez a Hemed, 2006]. Na AIDS celkově zemřely v subsaharské Africe mezi lety 1985 a 1995 více než 4 miliony lidí. Organizace Spojených Národů odhaduje, že dnešní průměrná délka života v subsaharské Africe je zhruba o 7 let nižší, než by mohla být bez přítomnosti nemoci AIDS [Bloom, Canning a Sevilla, 2003]. Zdravotní systém v zemích subsaharské Afriky je třeba posílit jako celek, především je nutné zajistit vyšší počet kvalifikovaných zdravotnických pracovníků a rozšířit zdravotní péči mezi obyvatele. Vyšší investice do zdravotnictví mohou poskytnout více zdrojů na zdravotnické programy jako třeba zlepšení zdravotního stavu matek a dětí, plánování rodiny, či očkování [Sippel a kol., 2011].

Výrazných pokroků je také třeba docílit v oblasti vzdělávání, a to především u dívek, protože jak již bylo zmíněno vyšší vzdělání dívkám pomáhá k odkladu manželství a těhotenství, což má pozitivní vliv na zdraví matky i jejího dítěte. Zlepšení vzdělanosti obyvatelstva má také výrazný vliv na jeho produktivitu a tedy i na hospodářský růst. Subsaharská Afrika v oblasti vzdělávání za světem podstatně zaostává, průměrně v celém regionu dokončí základní vzdělání přibližně 63 % dívek a 71 % chlapců, v Čadu je to dokonce jen 24 % dívek [Clifton a Frost, 2011].

Obrázek 6.9: Pohlavně-věková struktura obyvatel Somálska a Jihoafrické republiky (relativní vyjádření) v letech 1990, 2010, 2030

Zdroj: United Nations Population Division, 2011, vlastní zpracování

Mnoho zemí subsaharské Afriky se dodnes potýká s nedostatečnou účinností vládních institucí, což má za následek problémy s nezaměstnaností, zejména u mladých lidí vstupujících na pracovní trh [Bloom et al., 2007]. Investice do vytváření pracovních míst by měly nejprve vést do odvětví, kde nejsou potřeba vysoce vyškolení pracovníci. S rostoucí kvalitou vzdělání se již vyplatí vytvořit dostatek pracovních míst i ve znalostně náročných odvětvích s vyšší přidanou hodnotou. Důležité je také obstarat dostatek pracovních příležitostí pro ženy a zajistit jim rovné zacházení [Sippel a kol., 2011].

Potenciál zemí subsaharské Afriky v následujících letech využít demografických změn k hospodářskému růstu je obrovský. Jak moc se podaří tohoto potenciálu využít ovšem záleží na tom, jak se jednotlivé země vypořádají s problémy popsány v předchozím textu a jaké politické a sociální prostředí se jim podaří zajistit.

Kapitola 7

Závěr

Cílem této bakalářské práce bylo popsat demografickou dividendu jako možnost využití změn ve věkové struktuře obyvatelstva k ekonomickému růstu. V práci je nejprve uveden základní popis problému, který je následně obohacen o nejznámější pohledy na tuto problematiku. Na závěr je v práci provedena analýza na vybraných skupinách zemí, které jsou v souvislosti s demografickou dividendou často zmiňovány.

Demografická dividendu nabízí mnoha zemím světa neopakovatelnou možnost využít změn ve své věkové struktuře a docílit tak vysokého hospodářského růstu. Při posunu početně silných generací do ekonomicky aktivního věku dochází k zvýšení nabídky práce, což může pozitivně ovlivnit výši produkce dané země. S klesajícím počtem potomků také ženy nemusí trávit tolik času výchovou dětí a mohou se zapojit do pracovního procesu, čímž produkci země ještě podpoří. Podobně může dojít také ke zvýšení míry úspor země, která má výrazný vliv na přísun investic do domácí ekonomiky. Lidé mají totiž největší tendenci spořit právě v produktivním věku. Nižší počet potomků zase pomáhá ušetřit zdroje, které by byly dříve spotřebovány. Demografická dividendu je také často spojována se zlepšeními v oblasti lidského kapitálu, který přesto, že je v krátkém období nejméně viditelný, má významné a dalekosáhlé účinky na hospodářský rozvoj.

Přínosy demografické dividendy nejsou automatické a k jejich dosažení je zapotřebí zajistit optimální politické a sociální prostředí. V této souvislosti se nejčastěji mluví o investicích do oblasti zdravotnictví a vzdělání, dále je důležité zajistit vhodné ekonomické podmínky pro plynulý hospodářský růst. Klíčovou roli při tvorbě tohoto prostředí hraje především činnost vlády v dané zemi, která svými rozhodnutími všechna tato opatření výrazně ovlivňuje.

Z analýzy provedené v poslední kapitole této práce vyplývá, že vhodné politické prostředí je pro využití přínosů demografické dividendy skutečně zásadní. Přestože se země Latinské Ameriky teoreticky těšily stejným předpokladům pro hospodářský rozvoj jako země asijských tygrů, kvůli nestabilní politické situaci a nekonceptní hospodářské politice se jim nepodařilo přínosů demografické dividendy plně využít. Obrovskou příležitostí využít své věkové struktury k ekonomickému se v budoucnu naskytne také zemím subsaharské Afriky. Aby tuto příležitost ovšem skutečně využily, je zapotřebí, aby se do této doby vypořádaly s řadou problémů a výzev. Mezi ty klíčové patří především špatný zdravotní stav, nízká úroveň vzdělání, chudoba a nedostatečná infrastruktura.

Literatura

BARRO, R. Determinants of Economic Growth: A Cross Country Empirical Study [online]. National Bureau of Economic Research. Cambridge, 1997. Dostupný z WWW: <http://www.nber.org/papers/w5698.pdf?new_window=1>.

BIRDSALL, N.; KELLEY, A. C.; SINDING, S. W. Population matters: demographic change, economic growth, and poverty in the developing world. Paperback ed. New York: Oxford University Press, 2003. ISBN 01-992-6186-5

BLISS, Katherin E., Health in Latin America and the Caribbean: Challenges and Opportunities for U.S. Engagement, Washington, DC: Center for Strategic and International Studies, 2011.

BLOOM, David E. et al., Realizing the Demographic Dividend: Is Africa Any Different?, Harvard University Program on the Global Demography of Aging Working Paper 23, 2007.

BLOOM, D., D. Canning, a J. Sevilla, "Labor Force Dynamics and Economic Growth," paper presented at the Summer Institute of the National Bureau of Economic Research, Labor Studies Program, August 2000.

BLOOM, David E, David CANNING a Jaypee SEVILLA. The demographic dividend: a new perspective on the economic consequences of population change. Santa Monica, Calif.: Rand, 2003, xvii, 106 p. ISBN 08-330-2926-6.

BLOOM, D. E., A. K. Nandakumar a M. Bhawalkar, The Demography of Aging in Japan and the United States, IN: G. B. Hedges, ed., Aging and Health: Environment, Work and Behavior, Harvard University Printing and Publication, 2002, pp. 29–43

BONGAARTS, J., Future Population Growth and Policy Options, IN: A. Mason, T. Merrick, and R. P. Shaw, eds., Population Economics, Demographic Transition, and Development: Research and Policy Implications, Washington, D.C.: World Bank, 1999.

CHESNAIS, J. C. The Demographic Transition. Stages, Patterns, and Economic Implications. 1998. Oxford: Clarendon Press.

CLELAND, John G. Mortality – fertility relationship. In: Demeny, Paul and Geoffrey McNicoll (eds.): Encyclopedia of Population. New York, 2003, s. 668.

CLIFTON a Frost, The World's Women and Girls 2011 Data Sheet. 2011

DAHAN, Momi a Daniel TSIDDON. Demographic Transition, Income Distribution, and Economic Growth, *Journal of Economic Growth*, March 1998, Volume 3, Issue 1, pp 29-52

EHRlich, Paul R. *The population bomb*. Ed. rev. Cutchogue, N.Y: Buccaneer Books, 1995. ISBN 15-684-9587-0.

GALOR, Oded a David N. Weil. "Population, Technology, and Growth: From Malthusian Stagnation to the Demographic Transition and Beyond." *American Economic Review*, 90(4): 806-828. 2000.

GRIBBLE, JAMES a JASON BREMNER. 2012a. *ACHIEVING A DEMOGRAPHIC DIVIDEND*. Population Reference Bureau. 2012, Vol. 67, No. 2.

GRIBBLE, JAMES a JASON BREMNER. 2012b. *THE OF ATTAINING THE DEMOGRAPHIC DIVIDEND*. POPULATION REFERENCE BUREAU. 2012.

GUENGANT, Jean-Pier *How Can We Capitalize on the Demographic Dividend?*. Paris: Agence Française de développement, 2012.

GUEST, Avery M., Almgren, Gunnar: *Demographic transition*. In: Demeny, Paul and Geoffrey McNicoll (eds.): *Encyclopedia of Population*. New York, 2003.

HAGGETT, Peter. *Geography: a global synthesis*. New York: Pearson Hall, 2001, xxi, 833 p. ISBN 05-823-2030-5.

HAUB, Carl a Toshiko Kaneda, *World Population Data Sheet*, Washington, DC: Population Reference Bureau, 2011.

HIRSCHMAN, Charles. *Comment: Globalisation and Theories of Fertility Decline*. In: *Population and Development Review*, 2001. číslo 27, s. 116-125

HOLMAN, Robert. *Dějiny ekonomického myšlení*. 3. vyd. Praha: C. H. Beck, 2005, 539 s. ISBN 80-717-9380-9.

IndexMundi, Age dependency ratio (% of working-age population) - Africa. IndexMundi [online]. 2011 [cit. 2013-08-16]. Dostupné z: <http://www.indexmundi.com/facts/indicators/SP.POP.DPND/map/africa>

INTER-AMERICAN DEVELOPMENT BANK, *Facing up to Inequality in Latin America*, Washington, D.C.: IDB, 1999.

INTER-AMERICAN DEVELOPMENT BANK, *Development Beyond Economics: 2000 Report, Economic and Social Progress in Latin America*, Washington, D.C.: IDB, 2000.

JAMISON, D.T., J. Wang, K. Hill, a J.-L. Londono, "Income, Mortality and Fertility in Latin America: Country-Level Performance, 1960– 1990," *Revista de análisis económico*, Vol. 11, 1996, pp. 219–261.

- JONES, G., Alfred Russel Wallace, Robert Owen and the theory of natural selection, *The British Journal for the History of Science*, Volume 35 / Issue 01 / March 2002, pp 73-96
- KRUGMAN, P., The Myth of Asia's Miracle. *Foreign Affairs*, 1994, Vol. 73, p. 62-78
- LEE J. W., Economic growth and human development in the Republic of Korea, 1945-1992. *Human Development Report*, Occasional Paper 24, 1997, UNPD, UN.
- LEE, R., A. Mason, a T. Miller, Life Cycle Saving and Demographic Transition: The Case of Taiwan, *Population and Development Review*, Vol. 26 (Suppl.), 2000, pp. 194-222.
- LIVI BACCI, Massimo. *Populace v evropské historii*. Překlad Tomáš Tatranský. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2003, 272 s. Utváření Evropy, sv. 5. ISBN 80-710-6495-5.
- MALTHUS, T. *Esej o principu populace*. Vyd. 1. Překlad Ivo Šebestík. Brno: Zvláštní vydání, 2002, 167 s. ISBN 80-854-3680-9.
- MANKIW, N. *Principles of microeconomics*. 5th ed. Mason, OH: South-Western Cengage Learning, c2009, xxiv, 519 p. ISBN 03-245-8998-0.
- MASON A. et al., *Population Change and Economic Development in East Asia: Challenges Met, Opportunities Seized*, Stanford, Calif.: Stanford University Press, 2001.
- MASON A., *Population and the Asian Economic Miracle*, Honolulu: East-West Center, 1997.
- MCNAY, K. A review of developing country evidence. *Progress in Development Studies* 5(2) p. 115- 34, 2005.
- OMRAN, A. R. The Epidemiologic Transition: A Theory of the Epidemiology of Population Change. *The Milbank Quarterly*, vol. 83, no. 4, pp. 731-757. 1971.
- PAVLÍK, Z., Rychtaříková, J., Šubrtová, A. *Základy demografie*. 1. vyd. Praha : Academia, 1986. 736 s.
- PHANG, H., *Demographic Dividend and Labour Force Transformation in Asia: the Case of the Republic of Korea*, United Nations Expert Group Meeting on Social and Economic Implications of Changing Population Age Structures, Mexico City, 2007, New York.
- RAO, Chalapati, Alan D. Lopez a Yusuf Hemed, Causes of Death, IN: *Disease and Mortality in Sub-Saharan Africa*, 2d ed., ed. Dean T. Jamison et al. ,Washington, DC: The World Bank, 2006: 43-58.
- RHONDA, Smith et al., *Family Planning Saves Lives*, Population Reference Bureau, 4th ed, 2009, Washington DC
- ROBINE, Jean-Marie. Epidemiological transition. In: Demeny, Paul and Geoffrey McNicoll (eds.): *Encyclopedia of Population*. New York, 2003.

RUGER, J. P., D. T. Jamison a D. E. Bloom, "Health and the Economy," in M. Merson, B. Black, and A. Mills, eds., *International Public Health: Diseases, Programs, Systems and Policies*, New York: Aspen Publishers, 2001, pp. 617–666.

SACHS, J. a A. Warner, *Economic Reform and the Process of Global Integration*, Brookings Papers on Economic Activity, Vol. 1, 1995

SIMON, Julian L.: *Největší bohatství*. Přel. J. Ogrocký. 1. vyd. Brno : Centrum pro studium demokracie a kultury, 2006. 666 s. Přel. z: *The Ultimate Resource 2*. ISBN 80-7325-082-9

SIPPEL, Lilli, Tanja Kiziak, Franziska Woellert a Reiner Klingholz, *Africa's Demographic Challenges: How a young population can make development possible*. 2011. Berlin Institute for Population and Development and DSW.

THAKUR, Vasundhra. *The Demographic Dividend in India: Gift or curse? A State level analysis on differing age structure and its implications for India's economic growth prospects*. International Development: Working paper Series. 2012, No.12-128.

THAKUR, Vasundhra. *The Demographic Dividend in India: Gift or curse? A State level analysis on differing age structure and its implications for India's economic growth prospects*. Working paper Series 2012. 2012, s. 29. Dostupné z: <http://www.lse.ac.uk/internationalDevelopment/pdf/WP/WP128.pdf>

United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Population Division. *World Population Prospects, the 2010 Revision* [online]. New York: UN, DESA, Population Division. 2011 [cit. 2013-01-24]. Dostupný z WWW: <<http://esa.un.org/wpp/index.htm>>

U.S. Library of Congress, South Korea—Public Health and Welfare, [online]. [cit. 2013-08-11]. Dostupné z: <http://countrystudies.us/south-korea/44.htm>

VAN DE KAA, Dirk J. *Anchored Narratives. The Story and Findings of Half a Century of Research into the Determinants of Family*. In: *Population Studies*, 1996. č. 50, s.389 – 432.

VYSTOUPIL, Jiří a Zdeňka TARABOVÁ. *Základy demografie*. 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 2004, 150 s. ISBN 80-210-3617-6.

WILLIAMSON, J., *What Should the Bank Think About the Washington Consensus?*, background paper for the World Bank's World Development Report 2000, July 1999.

WILLIAMS, Naomi a Chris Galley. *Urban – rural Differentials in Infant Mortality in Victorian England*. In: *Population Studies*, 1995. ročník 49, číslo 3, s. 401 – 420.

WORLD BANK. *World Development Indicators* [online]. 2013 [cit. 2013-08-15]. Dostupné z: <http://databank.worldbank.org/data/views/variableSelection/selectvariables.aspx?source=world-development-indicators>